

॥ समर्थ रामदासांचा दासबोध दशक ८ ॥

॥ दशक आठवा : मायोद्भव अथवा ज्ञानदशक ॥ ८ ॥

समास पहिला : देवदर्शन

॥ श्रीराम ॥

श्रोतीं व्हावें सावध । विमळ ज्ञान बाळबोध ।
गुरुशिष्यांचा संवाद । अति सुगम परियेसा ॥ १ ॥
नाना शास्त्रें धांडोळितां । आयुष्य पुरेना सर्वथा ।
अंतरी संशयाची वेथा । वाढोचि लागे ॥ २ ॥
नाना तीर्थे थोरथोरें । सृष्टिमध्ये अपारें ।
सुगमें दुर्गमें दुष्करें । पुण्यदायकें ॥ ३ ॥
ऐसीं तीर्थे सर्वहि करी । ऐसा कोण रे संसारी ।
फिरों जातां जन्मवरी । आयुष्य पुरेना ॥ ४ ॥
नाना तपें नाना दानें । नाना योग नाना साधनें ।
हें सर्वहि देवाकारणें । करिजेत आहे ॥ ५ ॥
पावावया देवाधिदेवा । बहुविध श्रम करावा ।
तेणें देव ठाई पाडावा । हें सर्वमत ॥ ६ ॥
पावावया भगवंतातें । नाना पंथ नाना मते ।
तया देवाचें स्वरूप तें । कैसे आहे ॥ ७ ॥
बहुत देव सृष्टीवरी । त्यांची गनना कोण करी ।
येक देव कोणेपरी । ठाई पडेना ॥ ८ ॥
बहुविध उपासना । ज्याची जेथें पुरे कामना ।
तो तेथेचि राहिला मना । सदृढ करुनि ॥ ९ ॥
बहु देव बहु भक्त । इच्छा जाले आसक्त ।
बहु ऋषी बहु मत । वेगळालें ॥ १० ॥
बहु निवडितां निवडेना । येक निश्चय घडेना ।
शास्त्रें भांडती पडेना । निश्चय ठाई ॥ ११ ॥
बहुत शास्त्रीं बहुत भेद । मतांमतांस विरोध ।
ऐसा करितां वेवाद । बहुत गेले ॥ १२ ॥
सहस्रनामधें कोणी येक । पाहे देवाचा विवेक ।
परी त्या देवाचें कौतुक । ठाई न पडे ॥ १३ ॥
थाई न पडे कैसें म्हणतां । तेथें लागली अहंता ।
देव राहिला परता । अहंतागुणें ॥ १४ ॥
आतां असो हें बोलणें । नाना योग ज्याकारणें ।
तो देव कोण्या गुणें । ठाई पडे ॥ १५ ॥
देव कोणासी म्हणावें । कैसें तयासी जाणावें ।
तेचि बोलणें स्वभावे । बोलिजेत ॥ १६ ॥
जेणें केले चराचर । केले सृष्ट्यादि व्यापार ।
सर्वकर्ता निरंतर । नाम ज्याचें ॥ १७ ॥

तेणें केल्या मेघमाळा । चंद्रबिंबीं अमृतकळा ।
तेज दिधलें रविमंडळा । ज्या देवें ॥ १८ ॥
ज्याची मर्यादा सागरा । जेणें स्थापिलें फणिवरा ।
ज्याचेनि गुणें तारा । अंतरिक्ष ॥ १९ ॥
च्यारी खाणी च्यारी वाणी । चौन्यासि लक्ष जीवयोनी ।
जेणें निर्मिले लोक तिनी । तया नाव देव ॥ २० ॥
ब्रह्मा विष्णु आणी हर । हे ज्याचे अवतार ।
तोचि देव हा निर्धार । निश्चयेंसी ॥ २१ ॥
देव्हाराचा उठोनि देव । करूं नेणे सर्व जीव ।
तयाचेनि ब्रह्मकटाव । निर्मिला न वचे ॥ २२ ॥
ठाई ठाई देव असती । तेहिं केली नाही क्षिती ।
चंद्र सूर्य तारा जीमूती । तयांचेनि नव्हे ॥ २३ ॥
सर्वकर्ता तोचि देव । पाहों जातां निरावेव ।
ज्याची कळा लीळा लाघव । नेणती ब्रह्मादिक ॥ २४ ॥
येथें आशंका उठिली । ते पुढिलीये समासी फीटली ।
आतां वृत्ती सावध केली । पाहिजे श्रोतीं ॥ २५ ॥
पैस अवकाश आकाश । कांहींच नाही जें भकास ।
तये निर्मळी वायोस । जन्म जाला ॥ २६ ॥
वायोपासून जाला वन्ही । वन्हीपासुनी जालें पाणी ।
ऐसी ज्याची करणी । अघटित घडली ॥ २७ ॥
उदकापासून सृष्टि जाली । स्तंभेविण उभारली ।
ऐसी विचित्र कळा केली । त्या नाव देव ॥ २८ ॥
देवें निर्मिली हे क्षिती । तीचे पोटी पाषाण होती ।
तयासचि देव म्हणती । विवेकहीन ॥ २९ ॥
जो सृष्टिनिर्माणकर्ता । तो ये सृष्टीपुर्वी होता ।
मग हे तयाची सत्ता । निर्माण जाली ॥ ३० ॥
कुल्लाळ पात्रापुर्वी आहे । पात्रें कांहीं कुल्लाळ नव्हे ।
तैसा देव पूर्वीच आहे । पाषाण नव्हे सर्वथा ॥ ३१ ॥
मृत्तिकेचें शैल्य केलें । कर्ते वेगळे राहिले ।
कार्यकारण येक केलें । तरी होणार नाही ॥ ३२ ॥
तथापि होईल पंचभूतिक । निर्गुण नव्हे कांहीं येक ।
कार्याकारणाचा विवेक । भूतांपरता नाही ॥ ३३ ॥
अवघी सृष्टि जो कर्ता । तो ते सृष्टीहूनि पर्ता ।
तेथें संशयाची वार्ता । काढूचि नये ॥ ३४ ॥
खांसूत्रीची बाहुली । जेणें पुरुषें नाचविली ।
तोचि बाहुली हे बोली । घडे केवी ॥ ३५ ॥
छायामंडपीची सेना । सृष्टिसारिखीच रचना ।
सूत्रें चाळी परी तो नाना । वेक्ति नव्हे ॥ ३६ ॥

तैसा सृष्टिकर्ता देव । परी तो नव्हे सृष्टिभाव ।
 जेणें केले नाना जीव । तो जीव कैसेनी ॥ ३७ ॥
 जें जें जया करणें पडे । तें तें तो हें कैसें घडे ।
 म्हणोनि वायांचि बापुडे । संदेही पडती ॥ ३८ ॥
 सृष्टि ऐसेचि स्वभावे । गोपुर निर्मिलें बरवें ।
 परी तो गोपुर कर्ता नव्हे । निश्चयेसीं ॥ ३९ ॥
 तैसें जग निर्मिलें जेणें । तो वेगळा पूर्णपणें ।
 येक म्हणती मूर्खपणें । जग तोचि जगदीश ॥ ४० ॥
 एवं जगदीश तो वेगळा । जग निर्माण त्याची कळा ।
 तो सर्वांमधें परी निराळा । असोन सर्वी ॥ ४१ ॥
 म्हणोनि भूतांचा कर्दमु । यासी अलिप्त आत्मारामु ।
 अविद्यागुणें मायाभ्रमु । सत्यचि वाटे ॥ ४२ ॥
 मायोपाधी जगडंबर । आहे सर्वहि साचार ।
 ऐसा हा विपरीत विचार । कोठेंचि नाही ॥ ४३ ॥
 म्हणोनि जग मिथ्या साच आत्मा । सर्वांपर जो परमात्मा ।
 अंतर्बाह्य अंतरात्मा । व्यापूनि असे ॥ ४४ ॥
 तयास म्हणावें देव । येर हें अवघेंचि वाव ।
 ऐसा आहे अंतर्भाव । वेदांतीचा ॥ ४५ ॥
 पदार्थवस्तु नासिवंत । हें तों अनुभवास येत ।
 याकारणें भगवंत । पदार्थावेगळा ॥ ४६ ॥
 देव विमळ आणी अचळ । शास्त्रें बोलती सकळ ।
 तया निश्चळास चंचळ । म्हणों नये सर्वथा ॥ ४७ ॥
 देव आला देव गेला । देव उपजला देव मेला ।
 ऐसें बोलतां दुरिताला । काय उणें ॥ ४८ ॥
 जन्म मरणाची वार्ता । देवास लागेना सर्वथा ।
 देव अमर ज्याची सत्ता । त्यासी मृत्यु कैसेनी ॥ ४९ ॥
 उपजणें आणी मरणें । येणें जाणें दुःख भोगणें ।
 हें त्या देवाचें करणें । तो कारण वेगळा ॥ ५० ॥
 अंतःकरण पंचप्राण । बहुतत्वीं पिंडज्ञान ।
 यां सर्वास आहे चळण । म्हणोनि देव नव्हेती ॥ ५१ ॥
 येवं कल्पनेरहित । तया नाव भगवंत ।
 देवपणाची मात । तेथें नाही ॥ ५२ ॥
 तव शिष्यें आक्षेपिलें । तरी कैसें ब्रह्मांड केलें ।
 कर्तेपण कारण पडिलें । कार्यांमधें ॥ ५३ ॥
 द्रष्टेपणें द्रष्टा दृश्यीं । जैसा पडे अनायासीं ।
 कर्तेपणे निर्गुणासी । गुण तैसे ॥ ५४ ॥
 ब्रह्मांडकर्ता कवण । कैसी त्याची वोळखण ।
 देव सगुण किं निर्गुण । मह निरोपावा ॥ ५५ ॥
 येक म्हणती त्या ब्रह्मातें । इच्छामात्रें सृष्टिकर्ते ।
 सृष्टिकर्ते त्यापतें । कोण आहे ॥ ५६ ॥
 आतां असो हे बहु बोली । सकळ माया कोटून जाली ।
 ते हे आतां निरोपिली । पाहिजे स्वामी ॥ ५७ ॥
 ऐसें ऐकोनि वचन । वक्ता म्हणे सावधान ।

पुढिले समासीं निरूपण । सांगिजेल ॥ ५८ ॥
 ब्रह्मीं माया कैसे जाली । पुढें असे निरोपिली ।
 श्रोतीं वृत्ति सावध केली । पाहिजे आतां ॥ ५९ ॥
 पुढें हेंचि निरूपण । विशद केले श्रवण ।
 जेणें होय समाधान । साधकांचें ॥ ६० ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 देवदर्शननाम समास पहिला ॥ १ ॥ ८.१

समास दुसरा : सूक्ष्मआशंकांनिरूपण
 ॥ श्रीराम ॥

मागां श्रोतीं आक्षेपिलें । तें पाहिजे निरोपिलें ।
 निरावेवीं कैसें जालें । चराचर ॥ १ ॥
 याचें ऐसें प्रतिवचन । ब्रह्म जें कां सनातन ।
 तेथें माया मिथ्याभान । विवर्तरूप भावे ॥ २ ॥
 आदि येक परब्रह्म । नित्यमुक्त अक्रिय परम ।
 तेथें अव्याकृत सूक्ष्म । जाली मूळमाया ॥ ३ ॥

॥ श्लोक ॥
 आद्यमेकं परब्रह्म नित्यमुक्तमविक्रियम् ।
 तस्य माया समावेशो जीवमव्याकृतात्मकम् ॥

आशंका ॥ येक ब्रह्मा निराकार । मुक्त अक्रिये निर्विकार ।
 तेथें माया वोडंबर । कोटून आली ॥ ४ ॥
 ब्रह्म अखंड निर्गुण । तेथें इच्छा धरी कोण ।
 निर्गुणीं सगुणेंविण । इच्छा नाही ॥ ५ ॥
 मुळीं असेचिना सगुण । म्हणोनि नामें निर्गुण ।
 तेथें जालें सगुण । कोणेपरी ॥ ६ ॥
 निर्गुणचि गुणा आलें । ऐसें जरी अनुवादलें ।
 लागों पाहे येणें बोलें । मूर्खपण ॥ ७ ॥
 येक म्हणती निरावेव । करून अकर्ता तो देव ।
 त्याची लीळा बापुडे जीव । काये जाणती ॥ ८ ॥
 येक म्हणती तो परमात्मा । कोण जाणे त्याचा महिमा ।
 प्राणी बापुडा जीवात्मा । काये जाणे ॥ ९ ॥
 उगाच महिमा सांगती । शास्त्रार्थ अवघा लोपिती ।
 बळेंचि निर्गुणास म्हणती । करूनि अकर्ता ॥ १० ॥
 मुळीं नाही कर्तव्यता । कोण करून अकर्ता ।
 कर्ता अकर्ता हे वार्ता । समूळ मिथ्या ॥ ११ ॥
 जें ठाईचें निर्गुण । तेथें कैचें कर्तेपण ।
 तरी हे इच्छा धरी कोण । सृष्टिरचाव्याची ॥ १२ ॥
 इच्छा परमेश्वराची । ऐसी युक्ती बहुतेकांची ।
 परी त्या निर्गुणास इच्छा कैची । हें कळेना ॥ १३ ॥
 तरी हे इतुके कोणें केलें । किंवा आपणचि जालें ।
 देवेंविण उभारलें । कोणेपरी ॥ १४ ॥

देवेंविण जालें सर्व । मग देवास कैंचा ठाव ।
 येथें देवाचा अभाव । दिसोन आला ॥ १५ ॥
 देव म्हणे सृष्टिकर्ता । तरी येवं पाहे सगुणता ।
 निर्गुणपणाची वार्ता । देवाची बुडाली ॥ १६ ॥
 देव ठाईचा निर्गुण । तरी सृष्टिकर्ता कोण ।
 कर्तेपणाचें सगुण । नासिवंत ॥ १७ ॥
 येथें पडिले विचार । कैसें जालें सचराचर ।
 माया म्हणों स्वतंत्र तरी हेंहि विपरीत दिसे ॥ १८ ॥
 माया कोणी नाही केली । हे आपणचि विस्तारली ।
 ऐसें बोलतां बुडाली । देवाची वार्ता ॥ १९ ॥
 देव निर्गुण स्वतसिद्ध । त्यासी मायेसि काये समंध ।
 ऐसें बोलतां विरुद्ध । दिसोन आलें ॥ २० ॥
 सकळ कांहीं कर्तव्यता । आली मायेच्याचि माथां
 तरी भक्तांस उद्धरिता । देव नाही की ॥ २१ ॥
 देवेंविण नुस्ती माया । कोण नेईल विलया ।
 आम्हां भक्तां सांभाळाय । कोणीच नाही ॥ २२ ॥
 म्हणोनि माया स्वतंत्र । ऐसा न घडे कीं विचार ।
 मायेस निर्मिता सर्वेश्वर । तो एकचि आहे ॥ २३ ॥
 तरी तो कैसा आहे ईश्वर । मायेचा कैसा विचार ।
 तरी हें आतां सविस्तर । बोलिलें पाहिजे ॥ २४ ॥
 श्रोतां व्हावें सावधान । येकाग्र करुनियां मन ।
 आतां कथानुसंधान । सावध ऐका ॥ २५ ॥
 येके आशकेचा भाव । जनी वेगळाले अनुभव ।
 तेहि बोलिजेती सर्व । येथानुक्रमें ॥ २६ ॥
 एक म्हणती देवें केली । म्हणोनि हे विस्तारली ।
 देवास इच्छा नस्ती जाली । तरी हे माया कैंची ॥ २७ ॥
 एक म्हणती देव निर्गुण । तेथें इच्छा करी कोण ।
 माया मिथ्या हे आपण । जालीच नाही ॥ २८ ॥
 एक म्हणती प्रत्यक्ष दिसे । तयेसी नाही म्हणतां कैसें ।
 माया हे अनादि असे । शक्ती ईश्वराची ॥ २९ ॥
 एक म्हणती साच असे । तरी हे ज्ञानें कैसी निरसे ।
 साचासारिखीच दिसे । परी हे मिथ्या ॥ ३० ॥
 एक म्हणती मिथ्या स्वभावे । तरी साधन कासया करावें ।
 भक्तिसाधन बोलिलें देवें । मायात्यागाकारणें ॥ ३१ ॥
 एक म्हणती मिथ्या दिसतें । भयें अज्ञानसन्धेपातें ।
 साधन औषधही घेईजेतें । परी तें दृश्य मिथ्या ॥ ३२ ॥
 अनंत साधनें बोलिलीं । नाना मतें भांवावलीं ।
 तरी माया न वचे त्यागिली । मिथ्या कैसी म्हणावी ॥ ३३ ॥
 मिथ्या बोले योगवाणी । मिथ्या वेदशास्त्री पुराणी ।
 मिथ्या नाना निरूपणी । बोलिली माया ॥ ३४ ॥
 माया मिथ्या म्हणतां गेली । हे वार्ता नाही ऐकिली ।
 मिथ्या म्हणतांच लागली । समागमें ॥ ३५ ॥
 जयाचे अंतरी ज्ञान । नाही वळखिले सज्जन ।

तयास मिथ्याभिमान । सत्यचि वाटे ॥ ३६ ॥
 जेणें जैसा निश्चये केला । तयासी तैसाचि फळला ।
 पाहे तोचि दिसे बिंबला । तैसी माया ॥ ३७ ॥
 एक म्हणती माया कैंची । आहे ते सर्व ब्रह्मचि ।
 थिजल्या विघुरल्या घृताची । ऐक्यता न मोडे ॥ ३८ ॥
 थिजलें आणी विघुरलें । हें स्वरूपी नाही बोलिलें ।
 साहित्य भंगलें येणें बोलें । म्हणती एक ॥ ३९ ॥
 एक म्हणती सर्व ब्रह्म । हें न कळे जयास वर्म ।
 तयाचें अंतरीचा भ्रम । गेलाच नाही ॥ ४० ॥
 एक म्हणती एकचि देव । तेथें कैचें आणिलें सर्व ।
 सर्व ब्रह्म हें अपूर्व । आश्चर्य वाटे ॥ ४१ ॥
 एक म्हणती एकचि खरें । आनुहि नाही दुसरें ।
 सर्व ब्रह्म येणें प्रकारें । सहजचि जालें ॥ ४२ ॥
 सर्व मिथ्या एकसरें । उरलें तेंचि ब्रह्म खरें ।
 ऐसी वाक्यें शास्त्राधारे । बोलती एक ॥ ४३ ॥
 आळंकार आणी सुवर्ण । तेथें नाही भिन्नपण ।
 आटाआटी वेथं सीण । म्हणती एक ॥ ४४ ॥
 हीन उपमा एकदेसी । कैसी साहेल वस्तुसी ।
 वर्णवेक्ती अव्यक्तासी । साम्यता न घडे ॥ ४५ ॥
 सुवर्णा दृष्टी घालितां । मुळीच आहे वेक्तता ।
 आळंकार सोनें पाहतां सोनेंचि असे ॥ ४६ ॥
 मुळीं सोनेंचि हें वेक्त । जड एकदेसी पीत ।
 पूर्णास अपूर्णाचा दृष्टांत । केवीं घडे ॥ ४७ ॥
 दृष्टांत तितुका एकदेसी । देणें घडे कळायसी ।
 सिंधु आणी लहरीसी । भिन्नत्व कैचें ॥ ४८ ॥
 उत्तम मधेम कनिष्ठ । येका दृष्टांतें कळे पष्ट ।
 येका दृष्टांतें नष्ट । सदेह वाटे ॥ ४९ ॥
 कैंचा सिंधु कैंची लहरी । अचळास चळाची सरी ।
 साचा ऐसी वोडंबरी । मानूच नये ॥ ५० ॥
 वोडंबरी हे कल्पना । नाना भास दाखवी जना ।
 येरवी हे जाणा । ब्रह्मचि असे ॥ ५१ ॥
 ऐसा वाद एकमेकां । लागतां राहिली आशंका ।
 तेचि आतां पुढें ऐका । सावध होऊनी ॥ ५२ ॥
 माया मिथ्या कळों आली । परी ते ब्रह्मीं कैसी जाली ।
 म्हणावी ते निर्गुणें केली । तरी ते मुळींच मिथ्या ॥ ५३ ॥
 मिथ्या शब्दीं कांहींच नाही । तेथें केलें कोणें काई ।
 करणें निर्गुणाचा ठाई । हेंहि अघटित ॥ ५४ ॥
 कर्ता ठाईचा अरूप । केलें तेंहि मिथ्यारूप ।
 तथापी फेडूं आक्षेप । श्रोतयांचा ॥ ५५ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 सूक्ष्मआशंकानिरूपण समास दुसरा ॥ २ ॥ ८.२

समास तिसरा : सूक्ष्मआशंकानिरूपण
 ॥ श्रीराम ॥

अरे जे जालेंचि नाहीं । त्याची वार्ता पुससी काई ।
 तथापि सांगों जेणें कांहीं । संशय नुरे ॥ १ ॥
 दोरीकरितां भुजंग । जळाकरितां तरंग ।
 मार्तंडाकरितां चांग । मृगजळ वाहे ॥ २ ॥
 कल्पेनिकरितां स्वप्न दिसे । सिंपीकरितां रुपें भासे ।
 जळाकरितां गार वसे । निमिष्य येक ॥ ३ ॥
 मातीकरितां भिंती जाली । सिन्धुकरितां लहरी आली ।
 तिळाकरितां पुतळी । दिसों लागे ॥ ४ ॥
 सोन्याकरितां अळंकार । तंतुकरितां जालें चीर ।
 कासवाकरितां विस्तार । हातापायांचा ॥ ५ ॥
 तूप होतें तरी थिजलें । तरीकरितां मीठ जालें ।
 विंबाकरितां विंबलें । प्रतिविंब ॥ ६ ॥
 पृथ्वीकरितां जालें झाड । झाडाकरितां छाया वाड ।
 धातुकरितां पवाड । उंच नीच वर्णांचा ॥ ७ ॥
 आतां असो हा दृष्टांत । अद्वैतास कैचें द्वैत ।
 द्वैतेविण अद्वैत । बोलतांच न ये ॥ ८ ॥
 भासाकरितां भास भासे । दृश्याकरितां अदृश्य दिसे ।
 अदृश्यास उपमा नसे । म्हणोनि निरोपम ॥ ९ ॥
 कल्पेनेविरहित हेत । दृश्यावेगळा दृष्टांत ।
 द्वैतावेगळें द्वैत । कैसें जालें ॥ १० ॥
 विचित्र भगवंताची करणी । वर्णवेना सहस्त्रफणी ।
 तेणें केली उभवणी । अनंत ब्रह्मांडाची ॥ ११ ॥
 परमात्मा परमेश्वरु । सर्वकर्ता जो ईश्वरु ।
 तथापासूनि विस्तारु । सकळ जाला ॥ १२ ॥
 ऐसीं अनंत नामें धरी । अनंत शक्ती निर्माण करी ।
 तोचि जाणावा चतुरीं । मूळपुरुष ॥ १३ ॥
 त्या मूळपुरुषाची वोळखण । ते मूळमायाचि आपण ।
 सकळ कांहीं कर्तेपण । तेथेंचि आलें ॥ १४ ॥

॥ श्लोक ॥

कार्यकारण कर्तृत्वे हेतुः प्रकृतिरुच्यते ॥

हे उघड बोलतां न ये । मोडों पाहातो उपाये ।
 येरवीं हें पाहतां काय । साच आहे ॥ १५ ॥
 देवापासून सकळ जालें । हें सर्वास मानलें ।
 परी त्या देवास वोळखिलें । पाहिजे कीं ॥ १६ ॥
 सिद्धांचे जें निरूपण । जें साधकांस न मने जाण ।
 पक्व नाही अंतःकर्ण । म्हणोनियां ॥ १७ ॥
 अविद्यागुणें बोलिजे जीव । मायागुणें बोलिजे शिव ।
 मूळमाया गुणें देव । बोलिजेतो ॥ १८ ॥
 म्हणोनि कारण मूळमाया । अनंत शक्ती धरावया ।
 तेथीचा अर्थ जाणावया । अनुभवी पाहिजे ॥ १९ ॥
 मूळमाया तोचि मूळपुरुष । तोचि सर्वांचा ईश ।

अनंतनामी जगदीश । तथासीचि बोलिजे ॥ २० ॥
 अवची माया विस्तारली । परी हे निशेष नाथिली ।
 ऐसिया वचनाची खोली । विरुळा जाणे ॥ २१ ॥
 ऐसें अनुवांच्य बोलिजे । परी हें स्वानुभवे जाणिजे ।
 संतसंगेविण नुमजे । कांही केल्यां ॥ २२ ॥
 माया तोचि मूळपुरुष । साधकां न मने हें निशेष ।
 परी अनंतनामी जगदीश । कोणास म्हणावें ॥ २३ ॥
 नामरूप माये लागलें । तरी हें बोलणें नीटचि जालें ।
 येथें श्रोतीं अनुमानिलें । कासयासी ॥ २४ ॥
 आतां असो हे सकळ बोली । मागील आशंका राहिली ।
 निराकारी कैसी जाली । मूळमाया ॥ २५ ॥
 दृष्टीबंधन मिथ्या सकळ । परी तो कैसा जाला खेळ ।
 हेंचि आतां अवघें निवळ । करून दाऊं ॥ २६ ॥
 आकाश असतां निश्चळ । मधें वायो जाला चंचळ ।
 तैसी जाणावी केवळ । मूळमाया ॥ २७ ॥
 रूप वायोचें जालें । तेणें आकाश भंगलें ।
 ऐसें हें सत्य मानलें । नवचे किं कदा ॥ २८ ॥
 तैसी मूळमाया जाली । आणी निर्गुणता संचली ।
 येणें दृष्टांतें तुटली । मागील आशंका ॥ २९ ॥
 वायु नव्हता पुरातन । तैसी मूळमाया जाण ।
 साच म्हणतां पुन्हा लीन । होतसे ॥ ३० ॥
 वायो रूपें कैसा आहे । तैसी मूळमाया पाहें ।
 भासे परी तें न लाहे । रूप तयेचें ॥ ३१ ॥
 वायो सत्य म्हणो जातां । परी तो न ये दाखवितां ।
 तयाकडे पाहों जातां । धुळीच दिसे ॥ ३२ ॥
 तैसी मूळमाया भासे । भासी परी ते न दिसे ।
 पुढें विस्तारली असे । माया अविद्या ॥ ३३ ॥
 जैसें वायोचेनि योगें । दृश्य उडे गगनमार्गें ।
 मूळमायेच्या संयोगें । तैसें जग ॥ ३४ ॥
 गगनी आभाळ नाथिलें । अकस्मात उडवले ।
 मायेचेनि गुणें जालें । तैसें जग ॥ ३५ ॥
 नाथिलेंचि गगन नव्हतें । अकस्मात आलें तेथें ।
 तैसें दृश्य जालें येथें । तैसियापरी ॥ ३६ ॥
 परी त्या आभाळाकरितां । गगनाची गेली निश्चळता ।
 वाटे परी ते तत्वता । तैसीच आहे ॥ ३७ ॥
 तैसें मायेकरितां निर्गुण । वाटे जालें सगुण ।
 परी तें पाहतां संपूर्ण । जैसें तैसें ॥ ३८ ॥
 आभाळ आले आणि गेलें । तरी गगन तें संचलें ।
 तैसें गुणा नाही आलें । निर्गुण ब्रह्म ॥ ३९ ॥
 नभ माथा लागलें दिसे । परी तें जैसें तैसें असे ।
 तैसें जाणावें विश्वासें । निर्गुण ब्रह्म ॥ ४० ॥
 ऊर्ध पाहातां आकाश । निळिमा दिसे सावकास ।
 परि तो जाणिजे मिथ्याभास । भासलासे ॥ ४१ ॥

आकाश पालथें घातलें । चहूंकडे आटोपलें ।
 वाटे विश्वास कोंडिले । परी तें मोकळेचि असे ॥ ४२ ॥
 पर्वतीं निळा रंग दिसे । परी तो तया लागला नसे ।
 अलिप्त जाणावे तैसें । निर्गुण ब्रह्म ॥ ४३ ॥
 रथ धावतां पृथ्वी चंचळ । वाटे परी ते असे निश्चळ ।
 तैसें परब्रह्म केवळ । निर्गुण जाणावें ॥ ४४ ॥
 आभाळाकरितां मयंक । वाटे धावतो निशंक ।
 परी तें अवघें माईक । आभाळ चळे ॥ ४५ ॥
 झळे अथवा अग्निज्वाळ । तेणें कंपित दिसे अंत्राळ ।
 वाटे परी तें निश्चळ । जैसें तैसें ॥ ४६ ॥
 तैसें स्वरूप हें संचलें । असतां वाटे गुणा आलें ।
 ऐसें कल्पनेसि गमलें । परी ते मिथ्या ॥ ४७ ॥
 दृष्टिवंधनाचा खेळ । तैसी माया हे चंचळ ।
 वस्तु शाश्वत निश्चळ । जैसी तैसी ॥ ४८ ॥
 ऐसी वस्तु निरावेव । माया दाखवी अवेव ।
 ईचा ऐसा स्वभाव । नाथिलीच हे ॥ ४९ ॥
 माया पाहातां मुळीं नसे । परी हे साचा ऐसी भासे ।
 उडवे आणि निरसे । आभाळ जैसें ॥ ५० ॥
 ऐसी माया उडवली । वस्तु निर्गुण संचली ।
 अहं ऐसी स्फुर्तिं जाली । तेचि माया ॥ ५१ ॥
 गुणमायेचे पवाडे । निर्गुणीं हें कांहींच न घडे ।
 परी हें घडे आणी मोडे । सस्वरूपीं ॥ ५२ ॥
 जैसी दृष्टी तरळली । तेणें सेनाच भासली ।
 पाहातां आकाशींच जाली । परी ते मिथ्या ॥ ५३ ॥
 मिथ्या मायेचा खेळ । उडव बोलिला सकळ ।
 नानातत्वांचा पाल्हाळ । सांडूनियां ॥ ५४ ॥
 तत्वे मुळींच आहेती । वोंकार वायोची गती ।
 तेथीचा अर्थ जाणती । दक्ष ज्ञानी ॥ ५५ ॥
 मूळमायेचे चळण । तेंचि वायोचें लक्षण ।
 सूक्ष्म तत्वे तेंचि जाण । जडत्वा पावली ॥ ५६ ॥
 ऐसीं पंचमाहांभूतें । पूर्वी होती अवेक्ते ।
 पुढें जालीं वेक्ते । सृष्टिरचनेसी ॥ ५७ ॥
 मूळमायेचें लक्षण । तेंचि पंचभूतिक जाण ।
 त्याची पाहें वोळखण । सूक्ष्मदृष्टी ॥ ५८ ॥
 आकाश वायोविण । इच्छाशब्द करी कोण ।
 इच्छाशक्ती तेचि जाण । तेजस्वरूप ॥ ५९ ॥
 मृदपण तेचि जळ । जडत्व पृथ्वी केवळ ।
 ऐसी मूळमाया सकळ । पंचभूतिक जाणावी ॥ ६० ॥
 येक येक भूतांपोटीं । पंचभूतांची राहाटी ।
 सर्व कळे सूक्ष्मदृष्टी । घालून पाहातां ॥ ६१ ॥
 पुढें जडत्वास आलीं । तरी असतीं कालवलीं ।
 ऐसी माया विस्तारली । पंचभूतिक ॥ ६२ ॥
 मूळमाया पाहातां मुळीं । अथवा अविद्या भूमंडळीं ।

स्वर्ग्य मृत्य पाताळीं । पांचचि भूतें ॥ ६३ ॥

॥ श्लोक ॥

स्वर्गे मृत्यौ पाताले वा यत्किंचित्सचराचरं ।
सर्वपंचभूतकं राम षष्ठं किंचिन्न दृश्यते ॥

सत्य स्वरूप आदिअंतीं । मध्यें पंचभूतें वर्तती ।
 पंचभूतिक जाणिजे श्रोतीं । मूळमाया ॥ ६४ ॥
 येथें उठिली आशंका । सावध होऊन ऐका ।
 पंचभूतें जालीं येका । तमोगुणापासुनी ॥ ६५ ॥
 मूळमाया गुणापरती । तेथें भूतें कैचि होती ।
 ऐसी आशंका हे श्रोतीं । घेतली असे ॥ ६६ ॥
 ऐसें श्रोतीं आक्षेपिलें । संशयास उभें केलें ।
 याचें उत्तर दिधलें । पुढिले समासीं ॥ ६७ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 सूक्ष्मआशंकानाम समास तिसरा ॥ ३ ॥ ८.३

समास चवथा : सूक्ष्मपंचभूतेनिरूपण
॥ श्रीराम ॥

मागील आशंकेचें मूळ । आतां होईल प्रांजळ ।
 वृत्ति करावी निवळ । निमिष्य येक ॥ १ ॥
 ब्रह्मीं मूळमाया जाली । तिच्या पोटा माया आली ।
 मग ते गुणा प्रसवली । म्हणौनि गुणक्षोभिणी ॥ २ ॥
 पुढें तिजपासाव कोण । सत्वरजतमोगुण ।
 तमोगुणापासून निर्माण । जाली पंचभूतें ॥ ३ ॥
 ऐसी भूतें उडवली । पुढें तत्वे विस्तारली ।
 एवं तमोगुणापासून जालीं । पंचमाहांभूतें ॥ ४ ॥
 मूळमाया गुणापरती । तेथें भूतें कैची होती ।
 ऐसी आशंका हे श्रोतीं । घेतली मागां ॥ ५ ॥
 आणिक येक येके भूतीं । पंचभूतें असती ।
 ते हि आतां कैसी स्थिती । प्रांजळ करूं ॥ ६ ॥
 सूक्ष्मदृष्टीचें कौतुक । मूळमाया पंचभूतिक ।
 श्रोतीं विमळ विवेक । केला पाहिजे ॥ ७ ॥
 आधीं भूतें तीं जाणावीं । रूपें कैसीं वोळखावी ।
 मग तें शोधून पाहावीं । सूक्ष्मदृष्टी ॥ ८ ॥
 वोळखी नाही अंतरी । ते वोळखावी कोणेपरी ।
 म्हणौनि भूतांची वोळखी चतुरीं । नावेक परिसावी ॥ ९ ॥
 जें जें जड आणी कठिण । तें तें पृथ्वीचें लक्षण ।
 मृद आणी वोलेपण । तितुकें आप ॥ १० ॥
 जें जें उष्ण आणी सतेज । तें तें जाणावें पै तेज ।
 आतां वायोहि सहज । निरोपिजेल ॥ ११ ॥
 चैतन्य आणी चंचळ । तो हा वायोचि केवळ ।
 सून्य आकाश निश्चळ । आकाश जाणावें ॥ १२ ॥

ऐसी पंचमाहाभूतें । वोळखी धरावी संकेतें ।
 आतां येकीं पांच भूतें । सावध ऐका ॥ १३ ॥
 जें त्रिगुणाहूनि पर । त्याचा सूक्ष्म विचार ।
 यालागीं अति तत्पर । होऊन ऐका ॥ १४ ॥
 सूक्ष्म आकाशीं कैसी पृथ्वी । तेचि आधीं निरोपावी ।
 येथें धारणा धरावी । श्रोतेजनीं ॥ १५ ॥
 आकाश म्हणजे अवकाश सून्य । सून्य म्हणजे तें अज्ञान ।
 अज्ञान म्हणजे जडत्व जाण । तेचि पृथ्वी ॥ १६ ॥
 आकाश स्वयें आहे मृद । तेंचि आप स्वतसिद्ध ।
 आतां तेज तेंहि विशद । करून दाऊं ॥ १७ ॥
 अज्ञानें भासला भास । तोचि तेजाचा प्रकाश ।
 आतां वायो सावकाश । साकल्य सांगों ॥ १८ ॥
 वायु आकाश नाही भेद । आकाशाइतुका असे स्तब्ध ।
 तथापी आकाशीं जो निरोध । तोचि वायो ॥ १९ ॥
 आकाशीं आकाश मिसळलें । हें तों नलगे किं बोलिलें ।
 येणें प्रकारें निरोपिलें । आकाश पंचभूत ॥ २० ॥
 वायोमध्ये पंचभूतें । तेंहि ऐका येकचित्तें ।
 बोलिजेती ते समस्तें । येथान्वयें ॥ २१ ॥
 हळु फूल तरी जड । हळु वारा तरी निविड ।
 वायो लागतां कडाड । मोडती झाडें ॥ २२ ॥
 तोलेंविण झाड मोडे । ऐसें हें कहिंच न घडे ।
 तोल तोचि तये जडे । पृथ्वीचा अंश ॥ २३ ॥
 येथें श्रोते आशंका घेती । तेथें कैचीं झाडें होती ।
 झाडें नव्हतीं तरी शक्ती । कठिणरूप आहे ॥ २४ ॥
 वन्हीस्फुलींग लाहान । कांहीं तन्ही असे उष्ण ।
 तैसें सुक्ष्मीं जडपण । सूक्ष्मरूपें ॥ २५ ॥
 मृदपण तेंचि आप । भास तेजाचें स्वरूप ।
 वायो तेथें चंचळरूप । सहजचि आहे ॥ २६ ॥
 सकळांस मिळोन आकाश । सहजचि आहे अवकाश ।
 पंचभूतांचे अंश । वायोमधें निरोपिले ॥ २७ ॥
 आतां तेजाचें लक्षण । भासलेंपण तें कठीण ।
 तेजी ऐसी वोळखण । पृथ्वीयेची ॥ २८ ॥
 भासला भास वाटे मृद । तेजीं आप तेचि प्रसिद्ध ।
 तेजीं तेज स्वतसिद्ध । सांगणेंचि नलगे ॥ २९ ॥
 तेजीं वायो तो चंचळ । तेजीं आकाश निश्चळ ।
 तेजीं पंचभूतें सकळ । निरोपिलीं ॥ ३० ॥
 आतां आपाचें लक्षण । आप तेंचि जें मृदपण ।
 मृदपण तें कठिण । तेचि पृथ्वी ॥ ३१ ॥
 आपीं आप सहजचि असे । तेज मृदपणें भासे ।
 वायो स्तब्धपणें दिसे । मृदत्वाआंगी ॥ ३२ ॥
 आकाश न लगे सांगावें । तें व्यापकचि स्वभावें ।
 आपीं पंचभूतांचीं नावें । सूक्ष्म निरोपिलीं ॥ ३३ ॥
 आतां पृथ्वीचें लक्षण । कठीण पृथ्वी आपण ।

कठिणत्वीं मृदपण । तेंचि आप ॥ ३४ ॥
 कठिणत्वाचा जो भास । तोचि तेजाचा प्रकाश ।
 कठिणत्वीं निरोधांश । तोचि वायो ॥ ३५ ॥
 आकाश सकळांस व्यापक । हा तों प्रगटचि विवेक ।
 आकाशीच कांहीं येक । भास भासे ॥ ३६ ॥
 आकाश तोडितां तुटेना । आकाश फोडितां फुटेना ।
 आकाश परतें होयेना । तिळमात्र ॥ ३७ ॥
 असो आतां पृथ्वीअंत । दाविला भूतांचा संकेत ।
 येक भूतीं पंचभूत । तेंहि निरोपिले ॥ ३८ ॥
 परी हें आहाच पाहातां नातुडे । बळेंचि पोटीं संदेह पडे ।
 भ्रांतिरूपें अहंता चढे । अकस्मात ॥ ३९ ॥
 सूक्ष्मदृष्टीनें पाहातां । वायोचि वाटे तत्वता ।
 सूक्ष्म वायो शोधूं जातां । पंचभूतें दिसती ॥ ४० ॥
 एवं पंचभूतिक पवन । तेचि मूळमाया जाण ।
 माया आणी सूक्ष्म त्रिगुण । तेहि पंचभूतिक ॥ ४१ ॥
 भूतें गुण मेळविजे । त्यासी अष्टधा बोलिजे ।
 पंचभूतिक जाणिजे । अष्टधा प्रकृति ॥ ४२ ॥
 शोधून पाहिल्यावीण । संदेह धरणें मूर्खपण ।
 याची पाहावी वोळखण । सूक्ष्मदृष्टीं ॥ ४३ ॥
 गुणापासूनि भूतें । पावलीं पष्ट दशेतें ।
 जडत्वा येऊन समस्तें । तत्तें जालीं ॥ ४४ ॥
 पुढें तत्वविवंचना । पिंडब्रह्मांड तत्त्वरचना ।
 बोलिली असे ते जना । प्रगटचि आहे ॥ ४५ ॥
 हा भूतकर्दम बोलिला । सूक्ष्म संकेतें दाविला ।
 ब्रह्मगोळ उभारला । तत्पूर्वीं ॥ ४६ ॥
 या ब्रह्मांडापैलिकडिल गोष्टी । जें जाली नव्हती सृष्टी ।
 मूळमाया सूक्ष्मदृष्टीं । वोळखावी ॥ ४७ ॥
 सप्तकंचुक प्रचंड । जालें नव्हतें ब्रह्मांड ।
 मायेअविद्येचें बंड । ऐलिकडे ॥ ४८ ॥
 ब्रह्मा विष्णु महेश्वर । हा ऐलिकडिल विचार ।
 पृथ्वी मेरु सप्त सागर । ऐलिकडे ॥ ४९ ॥
 नाना लोक नाना स्थानें । चन्द्र सूर्य तारांगणें ।
 सप्त द्वीपें चौदा भुवनें । ऐलिकडे ॥ ५० ॥
 शेष कूर्म सप्त पाताळ । येकविस स्वर्गें अष्ट दिग्पाळ ।
 तेतिस कोटि देव सकळ । ऐलिकडे ॥ ५१ ॥
 वारा आदित्य । अक्रा रुद्र । नव नाग सप्त ऋषेश्वर ।
 नाना देवांचे अवतार । ऐलिकडे ॥ ५२ ॥
 मेघ मनु चक्रवती । नाना जीवांची उत्पति ।
 आतां असो सांगों किती । विस्तार हा ॥ ५३ ॥
 सकळ विस्ताराचें मूळ । ते मूळ मायाच केवळ ।
 मागां निरोपिली सकळ । पंचभूतिक ॥ ५४ ॥
 सूक्ष्मभूतें जे बोलिलीं । तेचि पुढें जडत्वा आलीं ।
 ते सकळहि बोलिलीं । पुढिले समासीं ॥ ५५ ॥

पंचभूतं पृथकाकारं । पुढें निरोपिली विस्तारं ।
 वोळखीकारणं अत्यादरं । श्रोतीं श्रवण करावीं ॥ ५६ ॥
 पंचभूतिक ब्रह्मगोळ । जेणें कळे हा प्रांजळ ।
 दृश्य सांडून केवळ । वस्तुच पाविजे ॥ ५७ ॥
 माहाद्वार वोलांडावें । मग देवदर्शन घ्यावें ।
 तैसें दृश्य हे । सांडावें । जाणोनियां ॥ ५८ ॥
 म्हणोनि दृश्याचा पोटीं । आहे पंचभूतांची दाटी ।
 एकपणें पडिली मिठी । दृश्य पंचभूतां ॥ ५९ ॥
 एवं पंचभूतांचेंचि दृश्य । सृष्टी रचली सावकास ।
 श्रोतीं करून अवकाश । श्रवण करावें ॥ ६० ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 सूक्ष्मपंचभूतेनिरूपणनाम समास चवथा ॥ ४ ॥ ८.४

समास पांचवा : स्थूलपंचमहाभूतेस्वरूपाकाशभेदोनाम
 ॥ श्रीराम ॥

केवळ मूर्ख तें नेणे । म्हणौन घडलें सांगणे ।
 पंचभूतांची लक्षणें । विशद करुनि ॥ १ ॥
 पंचभूतांचा कर्दम जाला । आतां न वचे वेगळा केला ।
 परंतु कांहीं येक वेगळाला । करून दाऊं ॥ २ ॥
 पर्वत पाषाण शिळा शिखरें । नाना वर्णें लहान थोरें ।
 खडे गुंडे बहुत प्रकारें । जाणजे पृथ्वी ॥ ३ ॥
 नाना रंगांची मृत्तिका । नाना स्थळोस्थळीं जे कां ।
 वाळुकें वाळु अनेका । मिळोन पृथ्वी ॥ ४ ॥
 पुरें पट्टणें मनोहरें । नाना मंदिरे दामोदरें ।
 नाना देवाळयें शिखरें । मिळोन पृथ्वी ॥ ५ ॥
 सप्त द्वीपावती पृथ्वी । काये म्हणोनि सांगावी ।
 नव खंडे मिळोन जाणावी । वसुंधरा ॥ ६ ॥
 नाना देव नाना नृपती । नाना भाषा नाना रिती ।
 लक्ष चौन्यासी उत्पत्ती । मिळोन पृथ्वी ॥ ७ ॥
 नाना उद्वसें जें वनें । नाना तरुवरांचीं बनें ।
 गिरीकंदरें नाना स्थानें । मिळोन पृथ्वी ॥ ८ ॥
 नाना रचना केली देवीं । जे जे निर्मिली मानवी ।
 सकळ मिळोन पृथ्वी । जाणजे श्रोतीं ॥ ९ ॥
 नाना धातु सुवर्णादिक । नाना रत्नें जे अनेक ।
 नाना काष्ठवृक्षादिक । मिळोन पृथ्वी ॥ १० ॥
 आतां असो हें बहुवस । जडांश आणि कठिणांश ।
 सकळ पृथ्वी हा विश्वास । मानिला पाहिजे ॥ ११ ॥
 बोलिलें पृथ्वीचे रूप । आतां सांगिजेल आप ।
 श्रोतीं वोळखावें रूप । सावध होऊनी ॥ १२ ॥
 वापी कूप सरोवर । नाना सरितांचें जें नीर ।
 मेघ आणि सप्त सागर । मिळोन आप ॥ १३ ॥
 ॥ श्लोकार्थ र क्षारक्षीरसुरासर्पिर्दधि इक्षुर्जलं तथा ॥
 क्षारसमुद्र दिसताहे । सकळ जन दृष्टीस पाहे ।
 जेथें लवण होताहे । तोचि क्षारसिंधु ॥ १४ ॥

येक दुधाचा सागर । त्या नाव क्षीरसागर ।
 देवें दिधला निरंतर । उपमन्यासी ॥ १५ ॥
 येक समुद्र मद्याचा । येक जाणावा घृताचा ।
 येक निखळ दद्याचा । समुद्र असे ॥ १६ ॥
 येक उसाच्या रसाचा । येक तो शुद्ध जळाचा ।
 ऐसा सातां समुद्राचा । वेढा पृथ्वीयेसी ॥ १७ ॥
 एवं भूमंडळीचें जळ । नाना स्थळींचें सकळ ।
 मिळोन अवघें केवळ । आप जाणावें ॥ १८ ॥
 पृथ्वीगर्भी कितीयेक । पृथ्वीतळीं आवर्णोदक ।
 तिहीं लोकींचें उदक । मिळोन आप ॥ १९ ॥
 नाना वल्ली बहुवस । नाना तरुवरांचे रस ।
 मधु पारा अमृत विष । मिळोन आप ॥ २० ॥
 नाना रस स्नेहादिक । याहि वेगळे अनेक ।
 जगावेगळे अवश्यक । आप बोलिजे ॥ २१ ॥
 सारद्र आणि सीतळ । जळासारिखें पातळ ।
 शुक्लीत शोणीत मूत्र लाळ । आप बोलिजे ॥ २२ ॥
 आप संकेतें जाणावें । पातळ बोलें वोळखावें ।
 मृद सीतळ स्वभावं । आप बोलिजे ॥ २३ ॥
 जाला आपाचा संकेत । पातळ मृद गुळगुळित ।
 स्वेद श्लेष्मा अश्रु समस्त । आप जाणावें ॥ २४ ॥
 तेज ऐका सावधपणें । चंद्र सूर्य तारांगणें ।
 दिव्य देह सतेजपणें । तेज बोलिजे ॥ २५ ॥
 वन्ही मेघीं विद्युल्यता । वन्ही सृष्टी संहारिता ।
 वन्ही सागरा जाळिता । वडवानळु ॥ २६ ॥
 वन्ही शंकराचे नेत्रीचा । वन्ही काळाचे क्षुधेचा ।
 वन्ही परीघ भूगोळाचा । तेज बोलिजे ॥ २७ ॥
 जें जें प्रकाश रूप । तें तें तेजाचें स्वरूप ।
 शोषक उष्णादि आरोप । तेज जाणावे ॥ २८ ॥
 वायो जाणावा चंचळ । चैतन्य चेतवी केवळ ।
 बोलणें चालणें सकळ । वायुमुळें ॥ २९ ॥
 हाले डोले तितुका पवन । कांहीं न चले पवनेंविण ।
 सृष्टी चाळाया कारण । मूळ तो वायो ॥ ३० ॥
 चळण वळण आणि प्रासारण । निरोध आणि अकोचन ।
 सकळ जाणावा पवन , चंचळरूपी ॥ ३१ ॥
 प्राण अपान आणि व्यान । चौथा उदान आणि समान ।
 नाग कुर्म कर्कश जाण । देवदत्त धनंजये ॥ ३२ ॥
 जितुकें कांहीं होतें चळण । तितुकें वायोचें लक्षण ।
 चंद्र सूर्य तारांगण । वायोचि धर्ता ॥ ३३ ॥
 आकाश जाणावें पोकळ । निर्मळ आणि निश्चळ ।
 अवकाशरूप सकळ । आकाश जाणावें ॥ ३४ ॥
 आकाश सकळांस व्यापक । आकाश अनेकीं येक ।
 आकाशामध्यें कौतुक । चहूं भूतांचे ॥ ३५ ॥
 आकाशा ऐसें नाहीं सार । आकाश सकळांहून थोर ।

पाहातां आकाशाचा विचार । स्वरूपासारिखा ॥ ३६ ॥
 तव शिष्ये केला आक्षेप । दोहीचे सारखेंचि रूप ।
 तरी आकाशचि स्वरूप । कां म्हणो नये ॥ ३७ ॥
 आकाश स्वरूपा कोण भेद । पाहातां दिसेती अभेद ।
 आकाश वस्तुच स्वतसिद्ध । कां न म्हणावी ॥ ३८ ॥
 वस्तु अचळ अढळ । वस्तु निर्मळ निश्चळ ।
 तैसेंचि आकाश केवळ । वस्तुसारिखें ॥ ३९ ॥
 ऐकोनि वक्ता बोले वचन । वस्तु निर्गुण पुरातन ।
 आकाशाआंगी सप्त गुण । शास्त्रीं निरोपिलें ॥ ४० ॥
 काम क्रोध शोक मोहो । भय अज्ञान सुन्यत्व पाहो ।
 ऐसा सप्तविध स्वभाव । आकाशाचा ॥ ४१ ॥
 ऐसें शात्राकारें बोलिलें । म्हणोनि आकाश भूत जालें ।
 स्वरूप निर्विकार संचलें । उपमेरहित ॥ ४२ ॥
 काचबंदि आणी जळ । सारिखेंच वाटे सकळ ।
 परी येक काच येक जळ । शाहाणे जाणती ॥ ४३ ॥
 रुवामधें स्फटिक पडिला । लोकीं तद्रूप देखिला ।
 तेणें कपाळमोक्ष जाला । कापुस न करी ॥ ४४ ॥
 तदुलामधें श्वेत खडे । तंदुलासारिखें वांकुडे ।
 चाऊं जाता दांत पडे । तेव्हां कळे ॥ ४५ ॥
 त्रिभागामधें खडा असे । त्रिभागासारिखाच भासे ।
 शोधूं जातां वेगळा दिसे । कठिणपणें ॥ ४६ ॥
 गुळासारिखा गुळदगड । परी तो कठिण निचाड ।
 नागकांडी आणी वेखंड । येक म्हणो नये ॥ ४७ ॥
 सोनें आणी सोनपितळ । येकचि वाटती केवळ ।
 परी पितळेंसी मिळतां ज्वाळ । काळिमा चढे ॥ ४८ ॥
 असो हे हीन दृष्टांत । आकाश म्हणिजे केवळ भूत ।
 तें भूत आणी अनंत । येक कैसे ॥ ४९ ॥
 वस्तुसी वर्णचि नसे । आकाश शामवर्ण असे ।
 दोहीस साम्यता कैसे । करिती विचक्षण ॥ ५० ॥
 श्रोते म्हणती कैचें रूप । आकाश ठाईचे अरूप ।
 आकाश वस्तुच तद्रूप । भेद नाही ॥ ५१ ॥
 चहूं भूतांस नाश आहे । आकाश कैसें नासताहे ।
 आकाशास न साहे । वर्ण वेक्ती विकार ॥ ५२ ॥
 आकाश अचळ दिसतें । त्याचें काये नासों पाहातें ।
 पाहातां आमुचेनि मते । आकाश शाश्वत ॥ ५३ ॥
 ऐसे ऐकोन वचन । वक्ता बोले प्रतिवचन ।
 ऐक आतां लक्षण । आकाशाचें ॥ ५४ ॥
 आकाश तमापासून जालें । म्हणोन काम क्रोधें वेष्टिलें ।
 अज्ञान सुन्यत्व बोलिलें । नाम तयाचें ॥ ५५ ॥
 अज्ञानें कामक्रोधादिक । मोहो भये आणी शोक ।
 हा अज्ञानाचा विवेक । आकाशागुणें ॥ ५६ ॥
 नास्तिक नकारवचन । तें सुन्याचें लक्षण ।
 तयास म्हणती ह्रुदयसुन्य । अज्ञान प्राणी ॥ ५७ ॥

आकाश स्तब्धपणें सुन्य । सुन्य म्हणिजे तें अज्ञान ।
 अज्ञान म्हणिजे कठिण । रूप तयाचें ॥ ५८ ॥
 कठिण सुन्य विकारवंत । तयास कैसें म्हणावें संत ।
 मनास वाटे हें तद्रूप । आहाच दृष्टी ॥ ५९ ॥
 अज्ञान कालवलें आकाशीं । तया कर्दमा ज्ञान नासी ।
 म्हणोनिया आकाशासी । नाश आहे ॥ ६० ॥
 तैसें आकाश आणी स्वरूप । पाहातां वाटती येकरूप ।
 परी दोहीमधें विक्षेप । सुन्यत्वाचा ॥ ६१ ॥
 आहाच पाहातां कल्पेनिसी । सारिखेंच वाटे निश्चयेसी ।
 परी आकाश स्वरूपासी । भेद नाही ॥ ६२ ॥
 उन्मनी आणी सुषुप्ति अवस्ता । सारिखेच वाटे तत्वता ।
 परी विवंचून पाहां जातां । भेद आहे ॥ ६३ ॥
 खोटें खऱ्यासारिखें भाविती । परी परीक्षवंत निवडिती ।
 कां कुरंगें देखोन भुलती । मृगजळासी ॥ ६४ ॥
 आतां असो हा दृष्टांत । बोलिला कळाया संकेत ।
 म्हणोनि भूत आणी अनंत । येक नव्हेती ॥ ६५ ॥
 आकाश वेगळेपणें पाहावें । स्वरूपी स्वरूपचि व्हावें ।
 वस्तुचें पाहाणें स्वभावें । ऐसे असे ॥ ६६ ॥
 येथें आशंका फिटली । सदेहवृत्ती मावळली ।
 भिन्नपणें नवचे अनुभवली । स्वरूपस्थिती ॥ ६७ ॥
 आकाश अनुभवा येतें । स्वरूप अनुभवापरतें ।
 म्हणोनियां आकाशातें । साम्यता न घडे ॥ ६८ ॥
 दुग्धासारिखा जळांश । निवडुं जाणती राजहंस ।
 तैसें स्वरूप आणी आकाश । संत जाणती ॥ ६९ ॥
 सकळ माया गथागोवी । संतसंगें हें उगवावी ।
 पाविजे मोक्षाची पदवी । सत्समागमें ॥ ७० ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 स्थूलपंचमहाभूतैस्वरूपाकाशभेदोनाम समास पांचवा ॥ ५ ॥ ८.५

समास सहावा : दुश्चितनिरूपण

॥ श्रीराम ॥

श्रोता विनवी वक्तयासी । सत्संगाची महिमा कैसी ।
 मोक्ष लाभे कितां दिवसीं । हें मज निरोपावें ॥ १ ॥
 धरितां साधूची संगती । कितां दिवसां होते मुक्ती ।
 हा निश्चय कृपामुर्ती । मज दिनास करावा ॥ २ ॥
 मुक्ती लाभे तत्क्षणीं । विश्वासतां निरूपणीं ।
 दुश्चितपणीं हानी । होतसे ॥ ३ ॥
 सुचितपणें दुश्चित । मन होतें अकस्मात ।
 त्यास करावें निवांत । कोणे परीं ॥ ४ ॥
 मनाच्या तोडून वोढी । श्रवणीं बैसावें आवडीं ।
 सावधपणें घडीनें घडी । काळ सार्थक करावा ॥ ५ ॥
 अर्थ प्रमेय ग्रंथांतरी । शोधून घ्यावें अभ्यांतरी ।
 दुश्चितपण आलें तरी । पुन्हां श्रवण करावें ॥ ६ ॥
 अर्थांतर पाहिल्यावीण । उगेंचि करी जो श्रवण ।

तो श्रोता नव्हे पाषाण । मनुष्यवेधे ॥ ७ ॥
 येथे श्रोते मानितील सीण । आम्हांस केले पाषाण ।
 तरी पाषाणाचें लक्षण । सावध ऐका ॥ ८ ॥
 वांकुडा तिकडा फोडिला । पाषाण घडून नीट केला ।
 दुसरे वेळेसी पाहिला । तरी तो तैसाचि असे ॥ ९ ॥
 टांकीनें खपली फोडिली । ते मागुती नाही जडली ।
 मनुष्याची कुबुद्धि झाडिली । तरी ते पुन्हा लागे ॥ १० ॥
 सांगतां अवगुण गेला । पुन्हा मागुतां जडला ।
 याकरणें माहांभला । पाषाणगोटा ॥ ११ ॥
 ज्याचा अवगुण झडेना । तो पाषाणाहून उणा ।
 पाषाण आगळा जाणा । कोटिगुणें ॥ १२ ॥
 कोटिगुणें कैसा पाषाण । त्याचेंहि ऐका लक्षण ।
 श्रोतीं करावें श्रवण । सावध होऊनी ॥ १३ ॥
 माणीक मोती प्रवाळ । पाचि वैडुर्य वज्रनीळ ।
 गोमेदमणी परिस केवळ । पाषाण बोलिजे ॥ १४ ॥
 याहि वेगळे बहुत । सूर्यकांत सोमकांत ।
 नाना मोहरे सप्रचित । औषधाकारणें ॥ १५ ॥
 याहि वेगळे पाषाण भले । नाना तीर्थी जे लागले ।
 वापी कूप सेखीं जाले । हरिहरमुतीं ॥ १६ ॥
 याचा पाहातं विचार । पाषाणा ऐसें नाही सार ।
 मनुष्य तें काये पामर । पाषाणापुढें ॥ १७ ॥
 तरी तो ऐसा नव्हे तो पाषाण । जो अपवित्र निःकारण ।
 तयासातिखा देह जाण । दुश्चीत अभक्तांचा ॥ १८ ॥
 आतां असो हें बोलणें । घात होतो दुश्चीतपणें ।
 दुश्चीतपणाचेनि गुणें । प्रपंच ना परमार्थ ॥ १९ ॥
 दुश्चीतपणें कार्य नासे । दुश्चीतपणें चिंता वसे ।
 दुश्चीतपणें स्मरण नसे । क्षण येक पाहातां ॥ २० ॥
 दुश्चीतपणें शत्रुजिणें । दुश्चीतपणें जन्ममरणें ।
 दुश्चीतपणाचेनि गुणें । हानी होय ॥ २१ ॥
 दुश्चीतपणें नव्हे साधन । दुश्चीतपणें न घडे भजन ।
 दुश्चीतपणें नव्हे ज्ञान । साधकांसी ॥ २२ ॥
 दुश्चीतपणें नये निश्चयो । दुश्चीतपणें न घडे जयो ।
 दुश्चीतपणें होये क्षयो । आपुल्या स्वहिताचा ॥ २३ ॥
 दुश्चीतपणें न घडे श्रवण । दुश्चीतपणें न घडे विवरण ।
 दुश्चीतपणें निरूपण । हातींचे जाये ॥ २४ ॥
 दुश्चीत बैसलाचि दिसे । परी तो असतचि नसे ।
 चंचळ चक्रीं पडिलें असे । मानस तयाचें ॥ २५ ॥
 वेडें पिशाच्य निरंतर । अंध मुके आणी बधिर ।
 तैसा जाणावा संसार । दुश्चीत प्राणियांचा ॥ २६ ॥
 सावध असोन उमजेना । श्रवण असोन ऐकेना ।
 ज्ञान असोन कळेना । सारासारविचार ॥ २७ ॥
 ऐसा जो दुश्चीत आळसी । परलोक कैचा त्यासी ।
 जयाचे जिवी अहर्निशीं । आळस वसे ॥ २८ ॥

दुश्चीतपणापासुनि सुटला । तरी तो सर्वेच आळस आला ।
 आळसाहातीं प्राणीयांला । उसंतचि नाही ॥ २९ ॥
 आळसें राहिला विचार । आळसें बुडाला आचार ।
 आळसे नव्हे पाटांतर । कांहीं केल्यां ॥ ३० ॥
 आळसें घडेना श्रवण । आळसें नव्हे निरूपण ।
 आळसें परमार्थाची खूण । मळिण जाली ॥ ३१ ॥
 आळसें नित्यनेम राहिला । आळसें अभ्यास बुडाला ।
 आळसें आळस वाढला । असंभाव्य ॥ ३२ ॥
 आळसें गेली धारणा धृती । आळसें मळिण जाली वृत्ती ।
 आळसें विवेकाची गती । मंद जाली ॥ ३३ ॥
 आळसें निद्रा वाढली । आळसें वासना विस्तारली ।
 आळसें सुन्याकार जाली । सद्बुद्धि निश्चयाची ॥ ३४ ॥
 दुश्चीतपणासर्वे आळस । आळसें निद्राविळास ।
 निद्राविळासें केवळ नास । आयुष्याचा ॥ ३५ ॥
 निद्रा आळस दुश्चीतपण । हेंचि मूर्खांचें लक्षण ।
 येणेंकरिता निरूपण । उमजेचिना ॥ ३६ ॥
 हें तिन्ही लक्षणें जेथें । विवेक कैचा असेल तेथें ।
 अज्ञानास यापरतें । सुखचि नाही ॥ ३७ ॥
 क्षुधां लागतांच जेविला । जेऊन उठतां आळस आला ।
 आळस येतां निजेला । सावकास ॥ ३८ ॥
 निजोन उठतांच दुश्चीत । कदा नाही सावचित ।
 तेथें कैचें आत्महित । निरूपणीं ॥ ३९ ॥
 मर्कटापासीं दिल्लें रत्न । पिशाच्याहातीं निधान ।
 दुश्चीतापुढें निरूपण । तयापरी होये ॥ ४० ॥
 आतां असो हे उपपत्ती । आशंकेची कोण गती ।
 कितां दिवसाइं होते मुक्ती । सज्जनाचेनि संगें ॥ ४१ ॥
 ऐका याचें प्रत्योत्तर । कथेंसि व्हावें निरोत्तर ।
 संतसंगाचा विचार । ऐसा असे ॥ ४२ ॥
 लोहो परियेसी लागला । थेंबुटा सागरी मिळाला ।
 गंगे सरिते संगम जाला । तत्क्षणीं ॥ ४३ ॥
 सावध साक्षपी आणी दक्ष । तयास तत्काळचि मोक्ष ।
 इतरांस तें अलक्ष । लक्षिलें नवचे ॥ ४४ ॥
 येथें शिष्यप्रज्ञाच केवळ । प्रज्ञावंतां नलगे वेळे ।
 अनन्यास तत्काळ । मोक्ष लाभे ॥ ४५ ॥
 प्रज्ञावंत आणी अनन्य । तयास नलगे येक क्षण ।
 अनन्य भावार्थेविण । प्रज्ञा खोटी ॥ ४६ ॥
 प्रज्ञेविण अर्थ न कळे । विश्वासेंविण वस्तु ना कळे ।
 प्रज्ञाविश्वासें गळे । देहाभिमान ॥ ४७ ॥
 देहाभिमानाचे अंतीं । सहजचि वस्तुप्राप्ती ।
 सत्संगें सद्गती । विलंबचि नाही ॥ ४८ ॥
 सावध साक्षपी विशेष । प्रज्ञावंत आणी विश्वास ।
 तयास साधनीं सायास । करणेंचि नलगे ॥ ४९ ॥
 इतर भाविक साबडे । तयांसहि साधनें मोक्ष जोडे ।

साधुसंगें तत्काळ उडे । विवेकदृष्टी ॥ ५० ॥
 परी तें साधन मोडुं नये । निरूपणाचा उपाये ।
 निरूपणें लागे सोय । सर्वत्रांसी ॥ ५१ ॥
 आतां मोक्ष आहे कैसा । कैसी स्वरूपाची दशा ।
 त्याचे प्राप्तीचा भवसा । सत्संगें केवी ॥ ५२ ॥
 ऐसें निरूपण प्रांजळ । पुढें बोलिलें असे सकळ ।
 श्रोतीं होऊनियां निश्चळ । अवधान द्यावें ॥ ५३ ॥
 अवगुण त्यागावयाकारणें । न्यायनिष्ठुर लागे बोलणें ।
 श्रोतीं कोप न धरणें । ऐसिया वचनाचा ॥ ५४ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 दुश्चीतनिरूपणनाम समास सहावा ॥ ६ ॥ ८.६

समास सातवा : मोक्षलक्षण
 ॥ श्रीराम ॥

मागां श्रोतयांचा पक्ष । कितां दिवसां होतो मोक्ष ।
 तेचि कथा श्रोते दक्ष । होऊन ऐका ॥ १ ॥
 मोक्षास कैसें जाणावें । मोक्ष कोणास म्हणावें ।
 संतसंगें पावावें । मोक्षास कैसें ॥ २ ॥
 तरी बद्ध म्हणिजे बांधला । आणि मोक्ष म्हणिजे मोकळा जाला ।
 तो संतसंगें कैसा लाधला । तेचि ऐका ॥ ३ ॥
 प्राणी संकल्पें बांधला । जीवपणें बद्ध जाला ।
 तो विवेकें मुक्त केला । साधुजनीं ॥ ४ ॥
 मी जीव ऐसा संकल्प । दृढ धरितां गेले कल्प ।
 तेणें प्राणी जाला अल्प । देहबुद्धीचा ॥ ५ ॥
 मी जीव मज बंधन । मज आहे जन्ममरण ।
 केल्या कर्माचें फळ आपण । भोगीन आतां ॥ ६ ॥
 पापाचें फळ तें दुःख । आपी पुण्याचें फळ तें सुख ।
 पापपुण्य अवश्यक । भोगणें लागे ॥ ७ ॥
 पापपुण्य भोग सुटेना । आणी गर्भवासहि तुटेना ।
 ऐसी जयाची कल्पना । दृढ जाली ॥ ८ ॥
 तया नाव बांधला । जीवपणें बद्ध जाला ।
 जैसा स्वयें बांधोन कोसला । मृत्यु पावे ॥ ९ ॥
 तैसा प्राणी तो अज्ञान । नेणें भगवंताचें ज्ञान ।
 म्हणे माझें जन्ममरण । सुटेचिना ॥ १० ॥
 आतां कांहीं दान करूं । पुढिलया जन्मास आधारु ।
 तेणें सुखरूप संसारु । होईल माझा ॥ ११ ॥
 पूर्वी दान नाही केलें । म्हणोन दरिद्र प्राप्त जालें ।
 आतां तरी कांहीं केलें । पाहिजे कीं ॥ १२ ॥
 म्हणौनी दिलें वस्त्र जुनें । आणी येक तांब्र नाणें ।
 म्हणे आतां कोटिगुणें । पावेन पुढें ॥ १३ ॥
 कुशावतीं कुरुक्षेत्रीं । महिमा ऐकोन दान करी ।
 आशा धरिली अभ्यांतरीं । कोटिगुणांची ॥ १४ ॥
 रुका आडका दान केला । अतितास टुकडा घातला ।
 म्हणे माझा ढीग जाला । कोटि टुकड्यांचा ॥ १५ ॥

तो मी खाईन पुढिलिये जन्मीं । ऐसें कल्पीं अंतर्थांमीं ।
 वासना गुंतली जन्मकर्मीं । प्राणीयांची ॥ १६ ॥
 आतां मी जें देईन । तें पुढिले जन्मीं पावेन ।
 ऐसें कल्पी तो अज्ञान । बद्ध जाणावा ॥ १७ ॥
 बहुतां जन्माचे अंतीं । होये नरदेहाची प्राप्ती ।
 येथें न होतां ज्ञानें सद्गतीं । गर्भवस चुकेना ॥ १८ ॥
 गर्भवास नरदेहीं घडे । ऐसें हें सर्वथा न घडे ।
 अकस्मात भोगणें पडे । पुन्हा नीच योनी ॥ १९ ॥
 ऐसा निश्चयो शास्त्रांतरीं । बहुतीं केला बहुतांपरीं ।
 नरदेह संसारीं । परम दुल्लभ असे ॥ २० ॥
 पापपुण्य समता घडे । तरीच नरदेह जोडे ।
 येरवीं हा जन्म न घडे । हें व्यासवचन भागवतीं ॥ २१ ॥

॥ श्लोक ॥
 नरदेहमाद्यं सुलभं सुदुर्लभं । प्लवं सुकल्पं गुरुकर्णधारं ।
 मायानुकुलेन नभस्वतेरितं । पुमान्भवाब्धिं न तरेत्स आत्महा ॥

नरदेह दुल्लभ । अल्प संकल्पाचा लाभ ।
 गुरु कर्णधारी स्वयंभ । सुख पाववी ॥ २२ ॥
 दैव अनुकूल नव्हे जया । स्वयें पापी तो प्राणीया ।
 भवब्धी न तरवे तया । आत्महत्यारा बोलिजे ॥ २३ ॥
 ज्ञानेविण प्राणीयांसी । जन्ममृत्यु लक्ष चौथ्यासी ।
 तितुक्या आत्महत्या त्यासी । म्हणोन आत्महत्यारा ॥ २४ ॥
 नरदेहीं ज्ञानेविण । कदा न चुके जन्ममरण ।
 भोगणें लागती दारुण । नाना नीच योनी ॥ २५ ॥
 रीस मर्कट श्वान सूकर । अश्व वृषभ म्हैसा खर ।
 काक कुकूट जंबुक मार्जार । सरड बेडुक मक्षिका ॥ २६ ॥
 इत्यादिक नीच योनी । ज्ञान नस्तां भोगणें जनीं ।
 आशा धरी मुख प्राणी ॥ पुढिलिया जन्माची ॥ २७ ॥
 हा नरदेह पडतां । तोंचि पाविजे मागुतां ।
 ऐसा विश्वास धरिजां । लाज नाही ॥ २८ ॥
 कोण पुण्याच संग्रहोओ । जे पुन्हा पाविजे नरदेहो ।
 दुराशा धरिली पाहो । पुढिलिया जन्माची ॥ २९ ॥
 ऐसा मुख अज्ञान जन । केलें संकल्पें बंधन ।
 शत्रु आपणासि आपण । होऊन ठेला ॥ ३० ॥

॥ श्लोक ॥
 आत्मैव ह्यात्मनो बंधुरात्मैव रिपुरात्मनः ।

ऐसे संकल्पाचें बंधन । संतसंगे तुटे जाण ।
 ऐक तयाचें लक्षण । सांगिजेल ॥ ३१ ॥
 पांचा भूतांचें शरीर । निर्माण जालें सचराचर ।

प्रकृतिस्वभावे जगदाकार । वर्तो लागे ॥ ३२ ॥
 देह अवस्ता अभिमान । स्थाने भोग मात्रा गुण ।
 शक्ती आदिकरुन लक्षण । चौपुटी तत्वांचें ॥ ३३ ॥
 ऐसी पिंडब्रह्मांड रचना । विस्तारें वाढली कल्पना ।
 निर्धारितां तत्वज्ञाना । मते भांवावली ॥ ३४ ॥
 नाना मतीं नाना भेद । भेदे वाढती वेवाद ।
 परी तो ऐक्यतेचा संवाद । साधु जाणती ॥ ३५ ॥
 तया संवादाचे लक्षण । पंचभूतिक देह जाण ।
 त्या देहामधें कारण । आत्मा वोळखावा ॥ ३६ ॥
 देह अंती नासोन जाये । त्यास आत्मा म्हणों नये ।
 नाना तत्वांचा समुदाय । देहामधें आला ॥ ३७ ॥
 अंतःकर्ण प्राणादिक । विषये इंद्रियें दशक ।
 हा सूक्ष्माच विवेक । बोलिला शास्त्री ॥ ३८ ॥
 घेतां सूक्ष्माची शुद्धी । भिन्न अंतःकरण मन बुद्धी ।
 नाना तत्वांचे उपाधी । वेगळा आत्मा ॥ ३९ ॥
 स्थूल सूक्ष्म कारण । माहाकारण विराट हिरण्य ।
 अव्याकृत मूलप्रकृति जाण । ऐसे अष्टदेह ॥ ४० ॥
 च्यारी पिंडी च्यारी ब्रह्मांडी । ऐसी अष्टदेहाची प्रौढी ।
 प्रकृती पुरुषांची वाढी । दशदेह बोलिजे ॥ ४१ ॥
 ऐसे तत्वांचे लक्षण । आत्मा साक्षी विलक्षण ।
 कार्य कर्ता कारण । दृश्या तयाचें ॥ ४२ ॥
 जीवशिव पिंडब्रह्मांड । मायेअविद्येचें बंड ।
 हें सांगता असे उदंड । परी आत्मा तो वेगळा ॥ ४३ ॥
 पाहों जातां आत्मे च्यारी । त्यांचे लक्षण अवधारी ।
 हें जाणोनि अभ्यांतरी । सदृढ धरावें ॥ ४४ ॥
 एक जीवात्मा दुसरा शिवात्मा । तिसरा परमात्मा जो विश्वात्मा ।
 चौथा जाणजे निर्मळात्मा । ऐसे च्यारी आत्मे ॥ ४५ ॥
 भेद उंच नीच भासती । परी च्यारी एकचि असती ।
 येविशीं दृष्टांत संमती । सावध ऐका ॥ ४६ ॥
 घटाकाश मठाकाश । महदाकाश चिदाकाश ।
 अवघे मिळोन आकाश । येकचि असे ॥ ४७ ॥
 तैसा जीवात्मा आणि शिवात्मा । परमात्मा आणी निर्मळाता ।
 अवघा मिळोन आत्मा । येकचि असे ॥ ४८ ॥
 घटी व्यापक जें आकाश । तया नाव घटाकाश ।
 पिंडी व्यापक ब्रह्मांश । त्यास जीवात्मा बोलिजे ॥ ४९ ॥
 मठी व्यापक जें आकाश । तया नाव मठाकाश ।
 तैसा ब्रह्मांडी जो ब्रह्मांश । त्यास शिवात्मा बोलिजे ॥ ५० ॥
 मठाबाहेरील आकाश । तया नाव महदाकाश ।
 ब्रह्मांडाबाहेरील ब्रह्मांश । त्यास परमात्मा बोलिजे ॥ ५१ ॥
 उपधीवेगळें आकाश । तया नाव चिदाकाश ।
 तैसा निर्मळात्मा परेश । तो उपधिवेगळा ॥ ५२ ॥
 उपाधियोगें वाटे भिन्न । परी तें आकाश अभिन्न ।
 तैसा अत्मा स्वानंदघन । येकचि असे ॥ ५३ ॥

दृश्या सबाह्य अंतरीं । सूक्ष्मात्मा निरंतरीं ।
 त्याचि वर्णावया थोरी । शेष समर्थ नव्हे ॥ ५४ ॥
 ऐसे आत्म्याचें लक्षण । जाणतां नाहीं जीवपण ।
 उपाधी शोधतां अभिन्न । मुळींच आहे ॥ ५५ ॥
 जीवपणें येकदेसी । अहंकारें जन्म सोसी ।
 विवेक पाहतां प्राणीयांसी । जन्म कैचा ॥ ५६ ॥
 जन्ममृत्यापासून सुटला । या नाव जाणजे मोक्ष जाला ।
 तत्वे शोधितां पावला । तत्वता वस्तु ॥ ५७ ॥
 तेचि वस्तु ते आपण । हें माहावाक्याचें लक्षण ।
 साधु करीती निरूपण । आपुलेन मुखें ॥ ५८ ॥
 जेचि क्षणी अनुग्रह केला । तेचि क्षणी मोक्ष जाला ।
 बंधन कांहीं आत्मयाला । बोलोंचि नये ॥ ५९ ॥
 आतां आशंका फिटली । संदेहवृत्ती मावळली ।
 संतसंगें तत्काळ जाली । मोक्षपदवी ॥ ६० ॥
 स्वप्नामधें जो बांधला । तो जागृतीनें मोकळा केला ।
 ज्ञानविवेकें प्राणीयाला । मोक्षप्राप्ती ॥ ६१ ॥
 अज्ञाननिसीचा अंती । संकल्पदुःखें नासती ।
 तेणें गुणें होये प्राप्ती । तत्काळ मोक्षाची ॥ ६२ ॥
 तोडावया स्वप्नबंधन । नलगे आणिक साधन ।
 तयास प्रेत जागृतीवीण । बोलोंचि नये ॥ ६३ ॥
 तैसा संकल्पें बांधला जीव । त्यास आणिक नाही उपाव ।
 विवेक पाहतां वाव । बंधन होये ॥ ६४ ॥
 विवेक पाहिल्याविण । जो जो उपाव तो तो सीण ।
 विवेक पाहतां आपण । आत्माच असे ॥ ६५ ॥
 आत्मयाचा ठाई कांहीं । बद्ध मोक्ष दोनी नाहीं ।
 जन्ममृत्यु हें सर्वहि । आत्मत्वी न घडे ॥ ६६ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 मोक्षलक्षणनाम समास सातवा ॥ ७ ॥ ८.७

समास आठवा : आत्मदर्शन

॥ श्रीराम ॥

मागां जाले निरूपण । परमात्मा तो तूंचि जाण ।
 तया परमात्म्याचें लक्षण । तें हें ऐसें असे ॥ १ ॥
 जन्म नाही मृत्यु नाही । येणें नाही जाणें नाही ।
 बद्ध मोक्ष दोनी नाही । परमात्मयासी ॥ २ ॥
 परमात्मा निर्गुण निराकार । परमात्मा अनंत अपार ।
 परमात्मा नित्य निरंतर । जैसा तैसा ॥ ३ ॥
 परमात्मा सर्वास व्यापक । परमात्मा अनेकी येक ।
 परमात्मयाचा विवेक । अतर्क्य आहे ॥ ४ ॥
 ऐसी परमात्मयाची स्थिती । बोलताती वेद श्रुती ।
 परमात्मा पाविजे भक्ती । येथें संशय नाही ॥ ५ ॥
 तये भक्तीचें लक्षण । भक्ती नवविधा भजन ।
 नवविधा भजनें पावन । बहु भक्त जाले ॥ ६ ॥
 तया नवविधामध्ये सार । आत्मनिवेदन थोर ।

तयेचा करावा विचार। स्वानुभवे स्वये ॥ ७ ॥
 आपुलिया स्वानुभवे। आपणास निवेदावे।
 आत्मनिवेदन जाणावे। ऐसें असे ॥ ८ ॥
 महत्पूजेचा अंती। देवास मस्तक वाहाती।
 तैसी आहे निकट भक्ती। आत्मनिवेदनाची ॥ ९ ॥
 आपणांस निवेदित। ऐसे भक्त थोडे असती।
 तयांस परमात्मा मुक्ती। तत्काळ देतो ॥ १० ॥
 आपणांस कैसें निवेदावे। कोठें जाऊन पडावे।
 किंवा मस्तक तोडावे। देवापुढें ॥ ११ ॥
 ऐसें ऐकोन बोलणें। वक्ता वदे सर्वज्ञपणें।
 श्रोतां सावधान होणें। येकाग्र चित्तें ॥ १२ ॥
 आत्मनिवेदनाचें लक्षण। आधीं पाहावे मी कोण।
 मग परमात्मा निर्गुण। तो वोळखावा ॥ १३ ॥
 देवभक्ताचें शोधन। करितां होतें आत्मनिवेदन।
 देव आहे पुरातन। भक्त पाहे ॥ १४ ॥
 देवास वोळखों जातां। तेथें जाली तद्रूपता।
 देवभक्तविभक्तता। मुळींच नाही ॥ १५ ॥
 विभक्त नाही म्हणोन भक्त। बद्ध नाही म्हणोन मुक्त।
 अयुक्त नाही बोलणें युक्त। शास्त्राधारें ॥ १६ ॥
 देवाभक्ताचें पाहातां मूळ। होये भेदाचें निर्मूळ।
 येक परमात्मा सकळ। दृश्यावेगळा ॥ १७ ॥
 तयासि होतां मिळणी। उरी नाहीं दुजेपणीं।
 देवभक्त हे कडसणी। निरसोन गेली ॥ १८ ॥
 आत्मनिवेदनाचे अंती। जे कां घडली अभेदभक्ती।
 तये नाव सायोज्यमुक्ती। सत्य जाणावी ॥ १९ ॥
 जो संतांस शरण गेला। अद्वैतनिरूपणें बोधला।
 मग जरी वेगळा केला। तरी होणार नाही ॥ २० ॥
 नदी मिळाली सागरीं। ते निवडावी कोणेपरी।
 लोहो सोनें होतां माधारीं। काळिमा न ये ॥ २१ ॥
 तैसा भगवंतीं मिळाला। तो नवचे वेगळा केला।
 देव भक्त आपण जाला। विभक्त नव्हे ॥ २२ ॥
 देव भक्त दोनी येक। ज्यासी कळला विवेक।
 साधुजनीं मोक्षदायेक। तोचि जाणावा ॥ २३ ॥
 आतां असो हें बोलणें। देव पाहावा भक्तपणें।
 तेणें त्यांचें ऐश्वर्य बाणे। तत्काळ आंगीं ॥ २४ ॥
 देहचि होऊन राहिजे। तेणें देहदुःख साहिजे।
 देहातीत होतां पाविजे। परब्रह्म तें ॥ २५ ॥
 देहातीत कैसें होणें। कैसें परब्रह्म पावणें।
 ऐश्वर्याची लक्षणें। कवण सांगिजे ॥ २६ ॥
 ऐसें श्रोतां आक्षेपिलें। याचे उत्तर काये बोलिलें।
 तेंचि आतां निरोपिलें। सावध ऐका ॥ २७ ॥
 देहातीत वस्तु आहे। तें तूं परब्रह्म पाहें।
 देहसंग हा न साहे। तुज विदेहासी ॥ २८ ॥

ज्याची बुद्धी होये ऐसी। वेद वर्णिती तयासी।
 शोधितां नाना शास्त्रांसी। न पडे ठाई ॥ २९ ॥
 ऐश्वर्य ऐसें तत्वता। बाणें देहबुद्धि सोडितां
 देह मी ऐसें भावितां। अधोगती ॥ ३० ॥
 याकारणें साधुवचन। मानूं नये अप्रमाण।
 मिथ्या मानितां दूषण। लागों पाहे ॥ ३१ ॥
 साधुवचन तें कैसें। काये धरावें विश्वासें।
 येक वेळ स्वामी ऐसें। मज निरोपावें ॥ ३२ ॥
 सोहं आत्मा स्वानंदधन। अजन्मा तो तूंचि जाण।
 हेंचि साधूचें वचन। सदृढ धरावें ॥ ३३ ॥
 महावाक्याचें अंतर। तुंचि ब्रह्म निरंतर।
 ऐसिया वचनाचा विसर। पडोंचि नये ॥ ३४ ॥
 देहासि होईल अंत। मग मी पावेन अनंत।
 ऐसें बोलणें निभ्रांत। मानूंचि नये ॥ ३५ ॥
 येक मुख ऐसें म्हणती। माया नासेल कल्पांती।
 मग आम्हांस ब्रह्मप्राप्ती। येरवीं नाही ॥ ३६ ॥
 मायेसी होईल कल्पांत। अथवा देहासी येईल अंत।
 तेव्हां पावेन निवांत। परब्रह्म मी ॥ ३७ ॥
 हें बोलणें अप्रमाण। ऐसें नव्हे समाधान।
 समाधानाचें लक्षण। वेगळेचि असे ॥ ३८ ॥
 शैन्य अवघेंचि मरावें। मग राज्यपद प्राप्त व्हावें।
 शैन्य अस्तांचि राज्य करावें। हें कळेना ॥ ३९ ॥
 माया असोनिच नाही। देह असतांच विदेही।
 ऐसें समाधान कांहीं। वोळखावें ॥ ४० ॥
 राज्यपद हातासी आलें। मग परिवारें काय केलें।
 परिवारा देखतां राज्य गेले। हें तो घडेना ॥ ४१ ॥
 प्राप्त जालियां आत्मज्ञान। तैसें दृश्य देहभान।
 दृष्टी पडतां समाधान। जाणार नाही ॥ ४२ ॥
 मार्गी मूळी सर्पाकार। देखतां भये आलें थोर।
 कळतां तेथील विचार। मग मारणें काये ॥ ४३ ॥
 तैसी माया भयानक। विचार पाहातां माईक।
 मग तयेचा धाक। कायसा धरावा ॥ ४४ ॥
 देखतां मृगजळाचे पूर। म्हणे कैसा पावों पैलपार।
 कळतां तेथीचा विचार। सांकडें कैचें ॥ ४५ ॥
 देखतां स्वप्न भयानक। स्वप्नी वाटे परम धाक।
 जागृती आलीयां साशंक। कासया व्हावें ॥ ४६ ॥
 तथापी माया कल्पनेसी दिसे। आपण कल्पनेतीत असे।
 तेथें उद्वेग काईसे। निर्विकल्पासी ॥ ४७ ॥
 अंती मतीं तेचि गती। ऐसें सर्वत्र बोलती।
 तुझा अंती तुझी प्राप्ती। सहजचि जाली ॥ ४८ ॥
 चौदेहाचा अंत। आणी जन्म मुळाचा प्रांत।
 अंतांप्रांतासी अलिप्त। तो तुं आत्मा ॥ ४९ ॥
 ज्यासी ऐसी आहे मती। तयास ज्ञानें आत्मगती।

गती आणि अवगती। वेगळाचि तो ॥ ५० ॥
 मति खुंटली वेदांची। तेथें गती आणि अवगती कैची ।
 आत्मशास्त्रगुरुप्रचिती। ऐक्यता आली ॥ ५१ ॥
 जीवपणाची फिटली भ्रांती। वस्तु आली आत्मप्रचिती ।
 प्राणी पावला उत्तमगती। सद्गुरुबोधें ॥ ५२ ॥
 सद्गुरुबोध जेव्हां जाला। चौदेहांस अंत आला ।
 तेणें निजध्यास लागला। सस्वरूपी ॥ ५३ ॥
 तेणें निजध्यासें प्राणी। धेयंचि जाला निर्वाणी ।
 सायोज्यमुक्तीचा धनी। होऊन बैसला ॥ ५४ ॥
 दृश्य पदार्थ वोसरतां। आवघा आत्माचि तत्वता ।
 नेहटून विचारें पहातां। दृश्य मुळींच नाही ॥ ५५ ॥
 मिथ्या मिथ्यत्वे पाहिलें। मिथ्यापणें अनुभवा आलें ।
 श्रोतीं पाहिजे ऐकिलें। या नाव मोक्ष ॥ ५६ ॥
 सद्गुरुवचन हृदई धरी। तोचि मोक्षाचा अधिकारी ।
 श्रवण मनन केलेंचि करी। अत्यादरें ॥ ५७ ॥
 जेथें आटती दोन्ही पक्ष। तेथें लक्ष ना अलक्ष ।
 या नाव जाणिजे मोक्ष। नेमस्त आत्मा ॥ ५८ ॥
 जेथें ध्यान धारणा सरे। कल्पना निर्विकल्पी मुरे ।
 केवळ ज्ञेप्तिमात्र उरे। सूक्ष्म ब्रह्म ॥ ५९ ॥
 भवमृगजळ आटलें। लटिकें बंधन सुटलें ।
 अजन्म्यास मुक्त केलें। जन्मदुःखापासुनी ॥ ६० ॥
 निःसंगाची संगव्याधी। विदेहाची देहबुद्धी ।
 विवेकें तोडिली उपाधी। निःप्रपंचाची ॥ ६१ ॥
 अद्वैताचें तोडिलें द्वैत। येकांतास दिला एकांत ।
 अनंतास दिला अंत। अनंताचा ॥ ६२ ॥
 जागृतीस चेवविलें। चेईन्यास सावध केलें ।
 निजबोधास प्रबोधिलें। आत्मज्ञान ॥ ६३ ॥
 अमृतास केलें अमर। मोक्षास मुक्तीचें घर ।
 संयोगास निरंतर। योग केला ॥ ६४ ॥
 निर्गुणास निर्गुण केलें। सार्थकाचें सार्थक जालें ।
 बहुतां दिवसां भेटलें। आपणासि आपण ॥ ६५ ॥
 तुटला द्वैताचा पडदा। अभेदें तोडिलें भेदा ।
 भूतपंचकाची बाधा। निरसोन गेली ॥ ६६ ॥
 जालें साधनाचें फळ। निश्चळास केलें निश्चळ ।
 निर्मळाचा गेला मळ। विवेकबळें ॥ ६७ ॥
 होतें सन्निध चुकलें। ज्याचें त्यास प्राप्त जालें ।
 आपण देखतां फिटलें। जन्मदुःख ॥ ६८ ॥
 दुष्टस्वप्नें जाजावला। ब्रह्मण नीच याती पावला ।
 आपणांसी आपण सांपडला। जागेपणें ॥ ६९ ॥
 ऐसें जयास जालें ज्ञान। तया पुरुषाचें लक्षण ।
 पुढिले समासीं निरूपण। बोलिलें असे ॥ ७० ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 आत्मदर्शननाम समास आठवा ॥ ८ ॥ ८.८

समास नववा : सिद्धलक्षण
 ॥ श्रीराम ॥
 अंतरी गेलीयां अमृत। बाह्या काया लखलखित ।
 अंतरस्थिति बाणतां संत। लक्षणें कैसी ॥ १ ॥
 जालें आत्मज्ञान बरवें। हे कैसेनि पां जाणावें ।
 म्हणौनि बोलिलीं स्वभावं। साधुलक्षणें ॥ २ ॥
 ऐक सिद्धांचे लक्षण। सिद्ध म्हणिजे स्वरूप जाण ।
 तेथें पाहातां वेगळेपण। मुळीच नाही ॥ ३ ॥
 स्वरूप होऊन राहिजे। तया नाव सिद्ध बोलिजे ।
 सिद्धस्वरूपींच साजे। सिद्धपण ॥ ४ ॥
 वेदशास्त्रीं जें प्रसिद्ध। सस्वरूप स्वतसिद्ध ।
 तयासिच बोलिजे सिद्ध। अन्यथा न घडे ॥ ५ ॥
 तथापी बोलों काहीं येक। साधकास कळाया विवेक ।
 सिद्धलक्षणाचें कौतुक। तें हें ऐसें असे ॥ ६ ॥
 अंतरस्थित स्वरूप जाली। पुढें काया कैसी वर्तली ।
 जैसी स्वप्नीची नाधिली। स्वप्नरचना ॥ ७ ॥
 तथापि सिद्धांचें लक्षण। कांहीं करूं निरूपण ।
 जेणें बाणे अंतर्खूण। परमार्थाची ॥ ८ ॥
 सदा स्वरूपानुसंधान। हें मुख्य साधूचें लक्षण ।
 जनीं असोन आपण। जनावेगळा ॥ ९ ॥
 स्वरूपीं दृष्टी पडतां। तुटोन गेली संसारचिंता ।
 पुढें लागली ममता। निरूपणाची ॥ १० ॥
 हें साधकाचें लक्षण। परी सिद्धांआंगीं असे जाण ।
 सिद्धलक्षण साधकेंविण। बोलोंच नये ॥ ११ ॥
 बाह्य साधकाचें परी। आणि स्वरूपाकार अंतरी ।
 सिद्धलक्षण चतुरी। जाणिजे ऐसें ॥ १२ ॥
 संदेहरहीत साधन। तेचि सिद्धांचे लक्षण ।
 अंतर्बाह्य समाधान। चळेना ऐसें ॥ १३ ॥
 अचळ जाली अंतरस्थिती। तेथें चळणास कैची गती ।
 स्वरूपीं लागतां वृत्ती। स्वरूपचि जाली ॥ १४ ॥
 मग तो चळतांच अचळ। चंचळपणें निश्चळ ।
 निश्चळ असोन चंचळ। देह त्याचा ॥ १५ ॥
 स्वरूपीं स्वरूपचि जाला। मग तो पडोनिच राहिला ।
 अथवा उठोनि पळाला। तरी चळेना ॥ १६ ॥
 येथें कारण अंतरस्थिती। अंतरीच पाहिजे निवृत्ती ।
 अंतर लागलें भगवंतीं। तोचि साधु ॥ १७ ॥
 बाह्य भलतैसें असावे। परी अंतर स्वरूपीं लागावें ।
 लक्षणे दिसती स्वभावं। साधुआंगीं ॥ १८ ॥
 राजीं बैसतां अवलिळा। आंगीं बाणे राजकळा ।
 स्वरूपीं लागतां जिव्हाळा। लक्षणे बाणती ॥ १९ ॥
 येरव्ही अभ्यास करितां। हाता न चढती सर्वथा ।
 स्वरूपीं राहावें तत्त्वतां। स्वरूप होउनी ॥ २० ॥
 अभ्यासाचा मुगुटमणी। वृत्ती राहावी निर्गुणी ।

संतसंगे निरूपणी। स्थिती बाणे ॥ २१ ॥
 ऐसी लक्षणे बरवी। स्वरूपाकारे अभ्यासावी ।
 स्वरूप सोडितां गोसावी। भांवावती ॥ २२ ॥
 आतां असो हें बोलणें। ऐका साधूची लक्षणे ।
 जेणें समाधान बाणे। साधकाअंगी ॥ २३ ॥
 स्वरूपी भरतां कल्पना। तेथें कैची उरेल कामना ।
 म्हणोनियां साधुजना । कामचि नाही ॥ २४ ॥
 कल्पला विषयो हातींचा जावा। तेणें गुणें क्रोध यावा ।
 साधुजनाचा अक्षै ठेवा। जाणार नाही ॥ २५ ॥
 म्हणोनि ते क्रोधरहित। जाणती स्वरूप संत ।
 नासिवंत हे पदार्थ। सांडुनिया ॥ २६ ॥
 जेथें नाही दुसरी परी। क्रोध यावा कोणावरी ।
 क्रोधरहित चराचरीं। साधुजन वर्तती ॥ २७ ॥
 आपुला आपण स्वानंद। कोणावरी करावा मद ।
 याकारणें वादवेवाद। तुटोन गेला ॥ २८ ॥
 साधु स्वरूप निर्विकार। तेथें कैचा तिरस्कार ।
 आपला आपण मत्सर। कोणावरी करावा ॥ २९ ॥
 साधु वस्तु अनायासें। याकारणें मत्सर नसे ।
 मदमत्सराचें पिसें। साधुसी नाही ॥ ३० ॥
 साधु स्वरूप स्वयंभ। तेथें कैचा असेल दंभ ।
 जेथें द्वैताचा आरंभ जालाच नाही ॥ ३१ ॥
 जेणें दृष्य केलें विसंच। त्यास कैचा हो प्रपंच ।
 याकारणें निःप्रपंच। साधु जाणावा ॥ ३२ ॥
 अवघे ब्रह्मांड त्याचे घर। पंचभूतिक हा जोजार ।
 मिथ्या जाणोन सत्वर। त्याग केला ॥ ३३ ॥
 याकारणें लोभ नसे। साधु सदा निर्लोभ असे ।
 जयाची वासना समरसे। शुद्धस्वरूपी ॥ ३४ ॥
 आपुला आपण आघवा। स्वार्थ कोणाचा करावा ।
 म्हणोनि साधु तो जाणावा। शोकरहित ॥ ३५ ॥
 दृष्य सांडुन नासिवंत। स्वरूप सेविलें शाश्वत ।
 याकारणें शोकरहित। साधु जाणावा ॥ ३६ ॥
 शोके दुखवावी वृत्ती। तरी ते जाहली निवृत्ती ।
 म्हणोनि साधु आदिअंती। शोकरहीत ॥ ३७ ॥
 मोहें झळबावें मन। तरी तें जाहालें उन्मन ।
 याकारणें साधुजन। मोहातीत ॥ ३८ ॥
 साधु वस्तु अद्वये। तेथें वाटेल भये ।
 परब्रह्म तें निर्भये। तोचि साधु ॥ ३९ ॥
 याकारणें भयातीत। साधु निर्भय निवांत ।
 सकळांस मांडेल अंत। साधु अनंतरूपी ॥ ४० ॥
 सत्यस्वरूपें अमर जाला। भये कैचें वाटेल त्याला ।
 याकारणें साधुजनाला। भयेचि नाही ॥ ४१ ॥
 जेथें नाही द्वंद्वभेद। आपला आपण अभेद ।
 तेथें कैचा उटेल खेद। देहबुद्धीचा ॥ ४२ ॥

बुद्धिने नेमिलें निर्गुणा। त्यास कोणीच नेईना ।
 याकारणें साधुजना। खेदचि नाही ॥ ४३ ॥
 आपण एकला ठाईचा। स्वार्थ करावा कोणाचा ।
 दृष्य नसतां स्वार्थाचा। ठावचि नाही ॥ ४४ ॥
 साधु आपणचि येक। तेथें कैचा दुःखशोक ।
 दुजेविण अविवेक। येणार नाही ॥ ४५ ॥
 आशा धरितां परमार्थाची। दुराशा तुटली स्वार्थाची ।
 म्हणोनि नैराशता साधूची। वोळखण ॥ ४६ ॥
 मृदपणें जैसे गगन। तैसें साधुचें लक्षण ।
 याकारणें साधुवचन। कठीण नाही ॥ ४७ ॥
 स्वरूपाचा संयोगी। स्वरूपचि जाला योगी ।
 याकारणें वीतरागी। निरंतर ॥ ४८ ॥
 स्थिती बाणतां स्वरूपाची। चिंता सोडीली देहाची ।
 याकारणें होणाराची। चिंता नसे ॥ ४९ ॥
 स्वरूपी लागतां बुद्धी। तुटे अवघी उपाधी ।
 याकारणें निरोपाधी। साधुजन ॥ ५० ॥
 साधु स्वरूपीच राहे। तेथें संगचि न साहे ।
 म्हणोनि साधु तो न पाहे। मानापमान ॥ ५१ ॥
 अलक्षास लावी लक्ष। म्हणोनि साधु परम दक्ष ।
 वोढूं जाणती कैपक्ष। परमार्थाचा ॥ ५२ ॥
 स्वरूपी न साहे मळ। म्हणोनि साधु तो निर्मळ ।
 साधु स्वरूपचि केवळ। म्हणोनियां ॥ ५३ ॥
 सकळ धर्मांमधें धर्म। स्वरूपी राहाणें हा स्वधर्म ।
 हेचि जाणें मुख्य वर्म। साधुलक्षणाचें ॥ ५४ ॥
 धरीतां साधूची संगती। आपणाच लागे स्वरूपस्थिती ।
 स्वरूपस्थितीनें बाणती। लक्षणें आंगी ॥ ५५ ॥
 ऐसी साधूचीं लक्षणें। आंगी बाणती निरूपणें ।
 परंतु स्वरूपी राहाणें। निरंतर ॥ ५६ ॥
 निरंतर स्वरूपी साहातां। स्वरूपचि होईजे तत्त्वतां ।
 मग लक्षणें आंगी बाणतां। वेळ नाही ॥ ५७ ॥
 स्वरूपी राहिल्यां मती। अवगुण अवघेचि साडती ।
 परंतु यासी सत्संगती। निरूपण पाहिजे ॥ ५८ ॥
 सकळ सृष्टीचा ठाई। अनुभव येकचि नाही ।
 तो बोलिजेल सर्वहि। पुढिले समासी ॥ ५९ ॥
 कोणें स्थितीनें राहाती। कैसा अनुभव पाहाती ।
 रामदास म्हणे श्रोती। अवधान देणें ॥ ६० ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 सिद्धलक्षणनाम समास नववा ॥ ९ ॥ ८.९

समास दहावा : शून्यत्वनिरसन

॥ श्रीराम ॥

जनाचे अनुभव पुसतां। कळहो उठिल अवचिता ।
 हा कथाकल्लोळ श्रोतां। कौतुकें ऐकावा ॥ १ ॥
 येक म्हणती हा संसार। करितां पाविजे पैलपार ।

आपला नव्हे कीं जोजारु। जीव देवाचे ॥ २ ॥
 येक म्हणती हें न घडे। लोभ येऊन आंगीं जडे ।
 पोटस्तें करणें घडे। सेवा कुटुंबाची ॥ ३ ॥
 येक म्हणती स्वभावे। संसार करावा सुखें नावें ।
 कांहीं दान पुण्य करावें। सद्गतीकारणें ॥ ४ ॥
 येक म्हणती संसार खोटा। वैराग्यें घ्यावा देशवटा ।
 येणें स्वर्गलोकींच्या वाटा। मोकळ्या होती ॥ ५ ॥
 येक म्हणती कोठें जावें। वेथेंचि कासया हिंडावें ।
 आपुलें आश्रमी असावें। आश्रमधर्म करूनी ॥ ६ ॥
 येक म्हणती कैचा धर्म। अवघा होतसे अधर्म ।
 ये संसारी नाना कर्म। करणें लागे ॥ ७ ॥
 येक म्हणती बहुतांपरी। वासना असावी वरी ।
 येणेंचि तरिजे संसारी। अनायासे ॥ ८ ॥
 येक म्हणती कारण भाव। भावेंचि पाविजे देव ।
 येर हें अवघेंचि वाव। गथागोवी ॥ ९ ॥
 येक म्हणती वडिलें जीवीं। अवघीं देवचि मानावीं ।
 मायेबापें पूजीत जावीं। येकाभावे ॥ १० ॥
 येक म्हणती देवब्राह्मण। त्यांचें करावें पूजन ।
 मायेबाप नारायेण। विश्वजनाचा ॥ ११ ॥
 येक म्हणती शास्त्र पाहावें। तेथें निरोपिलें देवें ।
 तेणें प्रमाणेंचि जावें। परलोकासी ॥ १२ ॥
 येक म्हणती अहो जना। शास्त्र पाहातां पुरवेना ।
 याकारणें साधुजना। शरण जावें ॥ १३ ॥
 येक म्हणती सांडा गोठी। वायांचि करिता चाउटी ।
 सर्वास कारण पोटीं। भूतदया असावी ॥ १४ ॥
 येक म्हणती येकचि बरवें। आपुल्या आचारें असावें ।
 अंतकाळीं नाम घ्यावें। सर्वोत्तमाचें ॥ १५ ॥
 येक म्हणती पुण्य असेल। तरीच नाम येईल ।
 नाही तरी भुली पडेल। अंतकाळीं ॥ १६ ॥
 येक म्हणती जीत असावे। तंवचि सार्थक करावें ।
 येक म्हणती फिरावें। तीर्थाटण ॥ १७ ॥
 येक म्हणती हे अटाटी। पाणीपाषाणाची भेटी ।
 चुबकळ्या मारितां हिंपुटी। कासाविस व्हावें ॥ १८ ॥
 येक म्हणती सांडी वाचाळी। अगाध महिमा भूमंडळीं ।
 दर्शनमात्रें होय होळी। माहापातकाची ॥ १९ ॥
 येक म्हणती तीर्थ स्वभावे। कारण मन अवरारें ।
 येक म्हणती कीर्तन करावें। सावकास ॥ २० ॥
 येक म्हणती योग बरवा। मुख्य तोचि आधीं साधावा ।
 देहो अमरचि करावा। अकस्मात ॥ २१ ॥
 येक म्हणती ऐसे काये। काळवंचना करूं नये ।
 येक म्हणती धरावी सोये। भक्तिमार्गाची ॥ २२ ॥
 येक म्हणती ज्ञान बरवें। येक म्हणती साधन करावें ।
 येक म्हणती मुक्त असावें। निरंतर ॥ २३ ॥

येक म्हणती अनर्गळा। धरीं पापाचा कंटाळा ।
 येक म्हणती रे मोकळा। मार्ग आमूचा ॥ २४ ॥
 येक म्हणती हें विशेष। करूं नये निंदा द्वेष ।
 येक म्हणती सावकास। दुष्टसंग त्यागावा ॥ २५ ॥
 येक म्हणती ज्याचें खावें। त्या सन्मुखचि मरावें ।
 तेणें तत्काळचि पावावें। मोक्षपद ॥ २६ ॥
 येक म्हणती सांडा गोठी। आधीं पाहिजे ते रोटी ।
 मग करावी चाउटी। सावकास ॥ २७ ॥
 येक म्हणती पाउस असावा। मग सकळ योग बरवा ।
 कारण दुष्काळ न पडावा। म्हणिजे बरें ॥ २८ ॥
 येक म्हणती तपोनिधी। होतां वोळती सकळ सिद्धी ।
 येक म्हणती रे आधीं। इंद्रपद साधावें ॥ २९ ॥
 येक म्हणती आगम पाहावा। वेताळ प्रसन्न करून घ्यावा ।
 तेणें पाविजे देवा। स्वर्गलोकीं ॥ ३० ॥
 येक म्हणती अघोरमंत्र। तेणें होईजे स्वतंत्र ।
 श्रीहरी जयेचा कळत्र। तेचि वोळे ॥ ३१ ॥
 ती लागले सर्व धर्म। तेथें कैचें क्रियाकर्म ।
 येक म्हणती कुकर्म। तिच्या मदे ॥ ३२ ॥
 येक म्हणती येक साक्षप। करावा मृत्यंजयाचा जप ।
 तेणें गुणें सर्व संकल्प। सिद्धीतें पावती ॥ ३३ ॥
 येक म्हणती बटु भैरव। तेणें पाविजे वैभव ।
 येक म्हणती झोटिंग सर्व। पुर्वितसे ॥ ३४ ॥
 येक म्हणती काळी कंकाळी। येक म्हणती भद्रकाळी ।
 येक म्हणती उचिष्ट चांडाळी। साहें करावी ॥ ३५ ॥
 येक म्हणती विघ्नहर। येक म्हणती भोळा शंकर ।
 येक म्हणती सत्वर। पावे भगवती ॥ ३६ ॥
 येक म्हणती मल्लारी। सत्वरचि सभाग्य करी ।
 येक म्हणती माहा बरी। भक्ति वेंकटेशाची ॥ ३७ ॥
 येक म्हणती पूर्व ठेवा। येक म्हणती प्रेत्न करावा ।
 येक म्हणती भार घालावा। देवाच वरी ॥ ३८ ॥
 येक म्हणती देव कैचा। अंतचि पाहातो भल्यांचा ।
 येक म्हणती हा युगाचा। युगधर्म ॥ ३९ ॥
 येक आश्चर्य मानिती। येक विस्मयो करिती ।
 येक कंटाळोन म्हणती। काये होईल तें पाहावें ॥ ४० ॥
 ऐसे प्रपंचिक जन। लक्षणें सांगतां गहन ।
 परंतु कांहीं येक चिन्ह। अल्पमात्र बोलिलों ॥ ४१ ॥
 आतां असो हा स्वभाव। ज्ञात्यांचा कैसा अनुभव ।
 तोहि सांगिजेल सर्व। सावध ऐका ॥ ४२ ॥
 येक म्हणती करावी भक्ती। श्रीहरी देईल सद्गती ।
 येक म्हणती ब्रह्मप्राप्ती। कर्मचि होये ॥ ४३ ॥
 येक म्हणती भोग सुटेना। जन्ममरण हें तुटेना ।
 येक म्हणती उर्मी नाना। अज्ञानाच्या ॥ ४४ ॥
 येक म्हणती सर्व ब्रह्म। तेथें कैचें क्रियाकर्म ।

येक म्हणती हा अधर्म । बोलोंचि नये ॥ ४५ ॥
 येक म्हणती सर्व नासें । उरलें तेंचि ब्रह्म असे ।
 येक म्हणती ऐसें नसे । समाधान ॥ ४६ ॥
 सर्वब्रह्म केवळ ब्रह्म । दोनी पूर्वपक्षाचे भ्रम ।
 अनुभवाचें वेगळें वर्म । म्हणती येक ॥ ४७ ॥
 येक म्हणती हें न घडे । अनुवाच्य वस्तु घडे ।
 जें बोलतां मोन्य पडे । वेदशास्त्रांसी ॥ ४८ ॥
 तव श्रोता अनुवादला । म्हणे निश्चये कोण केला ।
 सिद्धांतमते अनुभवाला । उरी कैची ॥ ४९ ॥
 अनुभव देहीं वेगळाले । हें पूर्वीच बोलिलें ।
 आतां कांहीं येक केलें । नवचे कीं ॥ ५० ॥
 येक साक्षत्वे वतंती । साक्षी वेगळाचि म्हणती ।
 आपण दृष्टा ऐसी स्थिती । स्वानुभवाची ॥ ५१ ॥
 दृश्यापासून द्रष्टा वेगळा । ऐसी अलिप्तपणाची कळा ।
 आपण साक्षत्वे निराळा । स्वानुभवे ॥ ५२ ॥
 सकळ पदार्थ जाणतां । तो पदार्थाहून पर्ता ।
 देही असोनी अलिप्तता । सहजचि जाली ॥ ५३ ॥
 येक ऐसें स्वानुभवे । म्हणती साक्षत्वे वतावे ।
 दृश्य असोनि वेगळें व्हावे । द्रष्टेपणें ॥ ५४ ॥
 येक म्हणती नाही भेद । वस्तु ठाईची अभेद ।
 तेथें कैचा मतिमंद द्रष्टा आणिला ॥ ५५ ॥
 अवघी साकरचि स्वभावे । तेथें कडु काय निवडावे ।
 द्रष्टा कैचा स्वानुभवे । अवघेचि ब्रह्म ॥ ५६ ॥
 प्रपंच परब्रह्म अभेद । भेदवादी मानिती भेद ।
 परी हा आत्मा स्वानंद । आकारला ॥ ५७ ॥
 विघुरलें तुप थिजलें । तैसें निर्गुणचि गुणा आलें ।
 तेथें काय वेगळें केलें । द्रष्टेपणें ॥ ५८ ॥
 म्हणौनि द्रष्टा आणी दृश्य । अवघा येकचि जगदीश ।
 द्रष्टेपणाचे सायास । कासयासी ॥ ५९ ॥
 ब्रह्मचि आकारलें सर्व । ऐसा येकांचा अनुभव ।
 ऐसे हे दोनी स्वभाव । निरोपिले ॥ ६० ॥
 अवघा आत्मा आकाराअ । आपण भिन्न कैचा उरला ।
 दुसरा अनुभव बोलिला । ऐसियापरी ॥ ६१ ॥
 ऐक तिसरा अनुभव । प्रपंच सारुनियां सर्व ।
 कांहीं नाही तोचि देव । ऐसें म्हणती ॥ ६२ ॥
 दृश्य अवघें वेगळें केलें । केवळ अदृश्यचि उरलें ।
 तेंचि ब्रह्म अनुभविलें । म्हणती येक ॥ ६३ ॥
 परी तें ब्रह्म म्हणों नये । उपायासारिखा अपाये ।
 सुन्यत्वास ब्रह्म काये । म्हणों येईल ॥ ६४ ॥
 दृश्य अवघें वोलाडिलें । अदृश्य सुन्यत्वी पडिलें ।
 ब्रह्म म्हणौनि मुरडलें । तेथुनिच मागे ॥ ६५ ॥
 इकडे दृश्य तिकडे देव । मध्ये सुन्यत्वाचा ठाव ।

तयास मंदबुद्धिस्तव । प्राणी ब्रह्म म्हणे ॥ ६६ ॥
 रायास नाही वोळखिलें । सेवकास रावसें कल्पिलें ।
 परी तें अवघें वेर्थ गेलें । राजा देखतां ॥ ६७ ॥
 तैसें सुन्यत्व कल्पिलें ब्रह्म । पुढें देखतां परब्रह्म ।
 सुन्यत्वचा अवघा भ्रम । तुटोन गेला ॥ ६८ ॥
 परी हा सूक्ष्म आडताळा । वारी विवेकें वेगळा ।
 जैसें दुग्ध घेऊन जळा । राजहंस सांडी ॥ ६९ ॥
 आधीं दृश्या सोडिलें । मग सुन्यत्व वोलाडिलें ।
 मूळमायेपरतें देखिलें । परब्रह्म ॥ ७० ॥
 वेगळेपणें पाहाणें घडे । तेणें वृत्ति सुन्यत्वी पडे ।
 पोटीं संदेह पवाडे । सुन्यत्वाचा ॥ ७१ ॥
 भिन्नपणें अनुभविलें । तयास सुन्य ऐसें बोलिलें ।
 वस्तु लक्षितां अभिन्न जालें । पाहिजे आधीं ॥ ७२ ॥
 वस्तु आपणचि होणें । ऐसें वस्तुचें पाहाणें ।
 निश्चयेसी भिन्नपणें । सुन्यत्व लाभे ॥ ७३ ॥
 याकारणें सुन्य कांहीं । परब्रह्म होणार नाही ।
 वस्तुरूप होऊन पाहीं । स्वानुभवे ॥ ७४ ॥
 आपण वस्तु सिद्धचि आहे । मन मी ऐसें कल्पूं नये ।
 साधु सांगती उपाये । तूचि आत्मा ॥ ७५ ॥
 मन मी ऐसें नाथिलें । संतीं नाही निरोपिलें ।
 मानावें कोणाच्या बोलें । मन मी ऐसें ॥ ७६ ॥
 संतवचनीं ठेवितां भावे । तोचि शुद्ध स्वानुभव ।
 मनाचा तैसाच स्वभाव । आपण वस्तु ॥ ७७ ॥
 जयाचा घ्यावा अनुभव । तोचि आपण निरावेव ।
 आपुला घेती अनुभव । विश्वजन ॥ ७८ ॥
 लोभी धन साधूं गेले । तंव ते लोभी धनचि जाले ।
 मग भाग्यपुरुषीं भोगिलें । सावकास ॥ ७९ ॥
 तैसें देहबुद्धी सोडितां । साधकास जालें तत्वता ।
 अनुभवाची मुख्य वार्ता । ते हे ऐसी ॥ ८० ॥
 आपण वस्तु मुळीं येक । ऐसा ज्ञानाचा विवेक ।
 येथून हा ज्ञानदशक । संपूर्ण जाला ॥ ८१ ॥
 आत्मज्ञान निरोपिलें । येथामतीनें बोलिलें ।
 न्यूनपणें क्षमा केलें । पाहिजे श्रोती ॥ ८२ ॥
 इति श्रीदासबोधे गुरुशिष्यसंवादे
 सुन्यत्वनिर्शननाम समास दहावा ॥ १० ॥ ८.१०
 ॥ दशक आठवा समाप्त ॥

Encoded and proofread by Vishwas Bhide.

Last updated May 16, 2009
<http://sanskritdocuments.org>